

Stiftelsen
Allmänna Barnhuset

Sammanställning av aktuell forskning, kunskap
och lagstiftning att användas i projektet;

”Barnets rättigheter i vårdnadstvister”

med fokus på projektets förbättringsområden;

- Handläggningsordningen
- Barns delaktighet i familjerättsliga processer
- Insatser för barn och föräldrar

Sammanställningen ska betraktas som ett arbetsmaterial som är tänkt att fungera som ett vägledande dokument för de förändringar som kommer att prövas inom ramen för projektet. Dokumentet kommer att redigeras i samband med att projektet avslutas.

Innehållsförteckning

Inledning

Kapitel 1	Vårdnadskonflikter – Handläggningsordningen	4
	Annika Rejmer, Gunilla Cederström	
	Vem utvecklar konflikter om vårdnad, boende och umgänge?	4
	Vad handlar konflikten om?	
	Vad erbjuder samhället i samband med vårdnadskonflikter?	6
	Handläggning av vårdnadskonflikter	7
	Samtal med barn	
	Samarbetssamtal	
	Upplysningar	
	Vårdnadsutredning	
	Ett genusperspektiv på handläggningen	13
	Vårdnadstvister och övergrepp mot barn	14
	Referenser	14
Kapitel 2	Barns delaktighet i familjerättsliga processer	16
	Karin Röbäck	
	Barns delaktighet i rättssystemet	16
	Teori om barns delaktighet	
	Information till och från barn	
	Barns rätt att komma till tals och barns bästa	19
	Bedömning av barns vilja	
	Beslut i enlighet med barns bästa	
Kapitel 3	Insatser för barn och föräldrar	22
	Maria Eriksson	
	En insatskedja med olika nivåer av hjälp	22
	Olika typer av fall med ”hög konfliktnivå”	23
	Bedömningar av konfliktnivå och föräldrasamarbete	
	Bedömningar i ärenden med våld	
	Insatser riktade på föräldrar	24
	Medling och föräldrautbildning	
	Föräldrakoordinator	
	Kombinerad medling och terapi	
	Insatser inriktade direkt till barn	27
	Information och återkoppling	
	Barninkluderande medling	
	Stödgrupper för barn	
	När information och stöd inte räcker	
	Referenser	28
Bilaga 1:	Domstolens handläggning - samförstånds lösning Annika Rejmer	31
Bilaga 2:	Barnkonventionen och lagstiftningen	38

Inledning

Stiftelsen Allmänna Barnhuset driver tillsammans med Socialstyrelsen, FoU i Väst/GR och region Örebro ett utvecklingsprojekt tillsammans med sex kommuner med syfte att stärka barns rättigheter i svåra vårdnads- och umgängeskonflikter. Medverkande kommuner är; Göteborg stad (Lundby stadsdel), Ale, Mölndal, Örebro, Degerfors och Lindesberg. Projektgrupperna (teamen) i varje kommun består av både familjerättssekreterare och socialsekreterare som handlägger barnavårdsutredningar. Projektet startade våren 2011 och avslutas till sommaren 2013.

Barn som lever i en situation där föräldrarna strider om vårdnad, boende eller umgänge befinner sig ofta i en mycket svår och utsatt situation.

Föräldrar som strider om vårdnaden har inte sällan egna svårigheter och problem i sina relationer. Barnets utsatthet behöver därför ses ur ett brett perspektiv där både våld, missbruk och psykisk sjukdom kan förekomma. Barnets rättigheter och barnets perspektiv måste vara en självklar utgångspunkt genom hela arbetsprocessen. Antal ärenden som går till domstol har ökat kraftigt de senaste åren och konflikterna tenderar att bli mer komplexa och svårlösta. Nuvarande arbetsmetoder och handläggningsprocesser är inte tillräckligt effektiva för att hitta hållbara lösningar för barn och föräldrar.

Detta framkom vid ett seminarium med forskare, praktiker och myndigheter med lång erfarenhet av frågor om vårdnad, boende och umgänge som Barnhuset arrangerade våren 2010.

Syftet med seminariet var att identifiera de mest angelägna utvecklingsområdena för att förbättra situationen för barnen. De tre huvudområden som lyftes fram var; myndighetens handläggningsprocess, barnets delaktighet under processen och behov av lämpliga insatser till barn och föräldrar. Projektets övergripande mål formulerades utifrån dessa områden.

Tre forskare som utifrån olika perspektiv tittat på barn i vårdnadstvister fick i uppdrag att sammanfatta aktuell forskning och kunskap utifrån de valda målen. Uppdraget innebar att välja ut aktuell forskning som tillförde relevant kunskap för praktiken. Uppdraget innebar inte att göra någon uttömmande internationell genomgång av hela forskningsfältet.

Annika Rejmer, Rättssociolog, Lunds universitet är huvudförfattare till det första avsnittet kring handläggningsordningen, Karin Röbäck, doktorand i socialt arbete, Göteborgs universitet har skrivit om barns delaktighet och Maria Eriksson, docent i sociologi, Uppsala universitet, har skrivit texten om insatser till barn och föräldrar.

Vi bad särskilt Eva Axelsson, familjerättsbyrå i Göteborg och Cecilia Johansson Granberg, familjerätten i Boden, tidigare ordförande i Familjerättssektionens Riksförbund, läsa och kommentera. Ett stort tack för era värdefulla synpunkter! Dessutom har alla projektkommuner läst och bidragit med många värdefulla kommentarer. Vi har inte kunnat beakta alla synpunkter i den här första versionen men vi kommer att ha det med oss när texten ska revideras i slutet av projektet.

Gunilla Cederström, Socialstyrelsen och Ylva Söderlind Göthner, Allmänna Barnhuset har läst och redigerat texten i sin helhet. Gunilla Cederström har även medverkat i delar av texten kring handläggningsprocessen.

Stiftelsen Allmänna Barnhuset januari 2012

Vårdnadskonflikter – handlägningsordningen

Annika Rejmer och Gunilla Cederström

Vem utvecklar konflikter om vårdnad, boende och umgänge?

År 2008 separerade ca 48500 föräldrapar med barn upp till 17 år (SCB 2010). Föräldrar till ca 18500 barn gick i samarbetssamtal, ca 4800 av dessa föräldrapar tecknade avtal om vårdnad, boende eller umgänge (Socialstyrelsen 2010 s.16-17)

Den vetenskapliga kunskapen om vilka föräldrar som utvecklar konflikter om vårdnad, boende och umgänge är dessvärre begränsad. Av förarbetena till föräldrabalken framgår att lagstiftaren har utgått ifrån att vem som helst kan utveckla en vårdnads-, boende- och umgängeskonflikt och att konflikten har sin grund i föräldrarnas separation eller skilsmässa.¹ Tidigare forskning indikerar dock att det finns ett mönster bland de föräldrar som utvecklar vårdnadskonflikter². De studier som genomförts ger både samstämmiga och motstridiga resultat. Detta kan förklaras av att studierna har genomförts på olika populationer och att lokala faktorer, såsom befolkningsunderlag, befolkningsammansättning och försörjningsmöjligheter, påverkar utfallet.

Den ena studien genomfördes i en svensk stad med 125 000 invånare. Staden har en något högre andel invandrare än riksgenomsnittet. Studien som rörde 96 föräldrapar visade att de som sökte samarbetssamtal var mellan 30-39 år. Ålderskillnaden mellan föräldrarna var minimal. Majoriteten av dem hade svensk bakgrund och företrädesvis arbetaryrken eller arbetade inom offentlig sektor. Utbildningsnivån var högre för männen än för kvinnorna. Arbetslösheten var hög bland kvinnorna.³

I den andra studien kartlades 110 föräldrar som fått sin vårdnadstvist avgjord i 26 olika tingsrätter. Av resultaten framkom att det förelåg en ålderskillnad mellan föräldrarna. Papporna var i genomsnitt 39 år och mammorna 36 år gamla när tingsrätt avgjorde konflikten. Kartläggningen visade också att föräldrarna till stor del följde tidigare kända separations- och skilsmässomönster⁴. Exempelvis fanns det en överrepresentation av föräldrar med invandrarbakgrund, föräldrar som själva var skilsmässobarn, föräldrar med låg utbildning och låga inkomster och par som snabbt bildat familj. Kartläggning visade därutöver att föräldrarna hade andra sociala problem. Exempelvis framkom att kriminalitet eller misstanke om sådan var, i förhållande till den svenska totalpopulationen, dubbelt så vanlig bland de kartlagda föräldrarna. Ett annat exempel var att 15 % av föräldrarna visade sig ha eller ha haft missbruksproblem. Det innebär att det är ungefär tre gånger vanligare med missbruksproblem bland de kartlagda föräldrarna än i den svenska totalpopulationen. Därutöver visade kartläggningen att föräldrarna överlag hade mått eller mådde psykiskt dåligt och att det bland de kartlagda föräldrarna fanns en överrepresentation, i förhållande till den svenska genomsnittliga populationen, av föräldrar med ett dokumenterat eller vitsordat behov av psykiatrisk vård.

Utifrån kartläggningens resultat verkar händelser som utlöst en kris i familjen, det vill säga en känslomässig obalans som medfört att situationen inte kan hanteras med normala problemlösande åtgärder, ha en betydelse för att en vårdnadskonflikt utvecklas. Två

¹ Se exempelvis SOU 1995:79, SOU 1987:7, SOU 1986:20 och SOU 1972:41.

² Se exempelvis Rejmer 2003, Ottesen 2006

³ Hydén och Hydén 2002, Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet, s 122-126.

⁴ Se SCB, Demografiska rapporter

tredjedelar av föräldrarna uppger exempelvis att det inträffat något som de upplevde som allvarligt i familjen ett till två år innan vårdnadskonflikten var ett faktum. Exempel på händelser som upplevts som allvarliga var våld, sjukdom, dödsfall, ett återupptaget missbruk, arbetslöshet och otrohet.

Därutöver indikerade kartläggningen av föräldrarna att de är en svag ekonomisk grupp vid tiden för tingsrättens avgörande. Föräldrarna var både bidragsberoende i högre utsträckning och hade en svagare anknytning till arbetsmarknaden än genomsnittssvensken.

Sammantaget indikerar studiens resultat att det är flera orsaker och kriser hos föräldrarna som genom en kumulativ effekt utgör grunden för att en vårdnadskonflikt uppstår och att det i de flesta fall inte primärt är barnets vårdnad, boende och umgänge som är grunden till konflikten.⁵

Vad handlar konflikten om?

Föräldrarnas konflikt kan beskrivas utifrån olika kategoriseringar. Aubert använder termerna värde- och intressekonflikt⁶. En intressekonflikt karaktäriseras av att den handlar om oförenliga krav om en knapp resurs.

I de fall då en vårdnads-, boende- eller umgängeskonflikt definieras som en intressekonflikt förutsätts konflikten ha uppstått mellan två lämpliga föräldrar som har en konflikt om ett odelbart barn. Intressekonflikter anses ha goda förutsättningar att lösas genom en kompromisslösning, eftersom inte någon av parterna antas vara villiga att riskera att förlora. En värdekonflikt karaktäriseras däremot av att den rör fakta eller värderingar. Då det föreligger en vårdnadskonflikt rör värdekonflikten exempelvis föräldrarnas lämplighet att utöva den juridiska vårdnaden om barnet eller föräldrarnas förmåga att samarbeta om barnet inom ramen för en gemensam vårdnad eller föräldrarnas lämplighet för umgänge och boende med barn.

De flesta konflikter är emellertid inte renodlade utan har inslag av både värde- och intressekonflikter⁷. En studie visar att advokater, domare och socialsekreterare, s.k. professionella aktörer, företrädesvis definierar vårdnadskonflikter som intressekonflikter⁸. Föräldrarna menade däremot att deras konflikter främst är att hänföra till värdekonflikter. Därigenom kan man säga att såväl lagstiftaren som de professionella aktörerna definierar vårdnadskonflikter primärt som intressekonflikter medan föräldrarna som har eller har haft en konflikt företrädesvis definierar sina konflikter som värdekonflikter. Det föreligger således en diskrepans mellan föräldrarnas syn på konflikten och de professionella aktörernas syn på konflikten. För att lösa intresse- och värdekonflikter krävs olika tillvägagångssätt⁹. Generellt sett har vårdnadskonflikter som huvudsakligen kan karaktäriseras som intressekonflikter goda förutsättningar att lösas genom samarbetsamtal och resultera i en överenskommelse eftersom inte någon av parterna vill riskera att ”förlora” bestämmanderätten över barnet eller tid med barnet. Vårdnadskonflikter som företrädesvis kan karaktäriseras som värdekonflikter bör utredas i syfte att klargöra föräldra- och samarbetsförmågan. Resultaten från utredningen ger en vägledning om det behövs sättas in specifika insatser anpassade efter barnets och föräldrarnas behov.

⁵ Rejmer 2003 Vårdnadstvister, s 71-79.

⁶ Aubert 1989, Development and Continuity.

⁷ Ibid, s 95f.

⁸ Rejmer 2003, s 171-184.

⁹ Ibid.

Vad erbjuder samhället i samband med vårdnadskonflikter?

Samhället erbjuder föräldrar som inte kan komma överens om sina barns vårdnad, boende och umgänge olika stödsatser. Kommunerna är sedan 1991 skyldig att erbjuda samarbetsamtal vid en separation om föräldrarna önskar det. ”Kommunen skall sörja för att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende och umgänge (samarbetsamtal)” (SoL 5:3).

Samarbetsamtal kommer till stånd antingen på föräldrarnas initiativ eller genom att domstolen, i samband med handläggning av vårdnads-, boende- eller umgängeskonflikt, uppdrar åt socialnämnden att anordna samarbetsamtal med syfte att nå enighet mellan föräldrarna¹⁰.

Föräldrarnas medverkan vid dessa samtal är frivillig, men i praktiken innebär det sällan någon reell valmöjlighet att delta. Målsättningen är att föräldrarna ska uppnå en enighet om sitt barns framtida vårdnad, boende och umgänge. Antalet barn som berörs av samarbetsamtal verkar var tämligen konstant. Under åren 2000-2010 har antalet berörda barn årligen uppgått till cirka 19 000¹¹.

Föräldrarna kan även vända sig till familjerådgivningen. Kommunen ska sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig yrkesmässig rådgivare kan erbjudas dem som begär det (SoL 5:3). Familjerådgivningens huvuduppgift är att arbeta med parrelationer, varför familjerådgivning vanligtvis är inriktad på att dämpa konflikterna efter en separation eller skilsmässa då en vårdnads-, boende- eller umgängeskonflikt föreligger samt att skapa förutsättningar för att föräldrarna i framtiden ska kunna fungera tillsammans i föräldrarollen¹². Under år 2010 påbörjades 24 500 ärenden med parrelationer varav, ca 1200 ärenden rörde vårdnads- och umgängesfrågor¹³.

För föräldrar som inte löser sin konflikt genom samarbetsamtal eller familjerådgivning erbjuder samhället ytterligare en möjlighet till stöd för att lösa konflikten genom rättsordningens handläggning. Närmare femton procent av de föräldrar som separerar eller skiljer sig utnyttjar denna möjlighet.

Inom ramen för rättsordningen handläggning finns ett flertal möjligheter till konfliktlösning. Exempelvis inleds den rättsliga konfliktlösningen ofta med att föräldrarna anlitar var sin advokat för att få hjälp med att driva konflikten i domstol. Vanligast är att den ena parten anlitar en advokat som skickar en stämningsansökan till den andra parten för synpunkter. Efter det anlitar den andra parten vanligtvis en egen advokat om inte en överenskommelse träffas.

Kan inte föräldrarna uppnå en överenskommelse skriver och skickar den ena föräldern eller båda gemensamt med hjälp av sina advokater en stämningsansökan till tingsrätten, som är första instans i rättssystemets handläggning av i vårdnads-, boende- och umgängeskonflikter.

När stämningsansökan kommer in till tingsrätten startas en förberedelse till huvudförhandling. Rätten ska driva förberedelsen med inriktning på ett snabbt avgörande. Så snart det är lämpligt bör rätten därför höra parterna angående målets handläggning och, om det inte på grund av målets beskaffenhet eller av något annat särskilt skäl är obehövligt, upprätta en tidsplan för handläggningen. Förberedelsen syftar till att klarlägga föräldrarnas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som föräldrarna åberopar till grund för sin talan. Därutöver ska eventuella oenigheter om de åberopade sakförhållandena klarläggas samt vilka

¹⁰ SoL 5:3, FB 6:18

¹¹ Socialstyrelsen; Familjerätt åren 2000-2010

¹²

¹³

bevis som ska läggas fram inför domstolen och vad som ska styrkas med dessa. Vidare syftar förberedelsen till att klarlägga om ytterligare upplysningar eller utredning behövs för målets avgörande.

Vanligtvis beslutar tingsrätten att uppdra åt socialtjänsten att lämna snabbupplysningar. Snabbupplysningen fungerar som ett underlag för tingsrättens interimistiska beslut, det vill säga beslut om hur vårdnad, boende och umgänge ska regleras under vårdnadsmålets handläggning. Därutöver kan tingsrätten uppdra åt socialtjänsten att utföra en vårdnadsutredning som utgör underlag för tingsrättens beslut om hur vårdnad, boende och umgänge ska regleras på bästa sätt för barnet. Under år 2010 lämnade socialtjänsten drygt 9000 snabbupplysningar och utförde cirka 7200 vårdnadsutredningar¹⁴.

Förberedelsen kan genomföras vid sammanträden, genom skriftväxling eller på annat sätt (RB 42:9). Förberedelsen innehåller också möjligheter till att lösa konflikten, exempelvis ska det klarläggas om det finns förutsättningar för en samförståndslösning. (RB 42:6). Det innebär att domaren aktivt ska försöka medverka till att föräldrarna uppnår en samförståndslösning. Ett annat tillvägagångssätt för att lösa konflikten är att tingsrätten, så som tidigare nämnts, i målet uppdrar åt socialnämnden att anordna samarbetssamtal (FB 6:18). Dessutom kan rätten uppdra åt en extern medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning (FB 6:18a). Om en överenskommelse uppnås under förberedelsen och om domaren anser att överenskommelsen ligger i barnets intresse brukar rätten döma i enlighet med denna. Misslyckas försöken till konfliktlösning under förberedelsen avslutas tingsrättens handläggning genom en ordinär huvudförhandling. Under denna regleras konflikten med utgångspunkt i FB:s bestämmelser. Det medför att föräldrarna förlorar möjligheten att själva påverka hur deras barns vårdnad, boende och umgänge utformas.

Antalet inkomna mål om vårdnad m.m. till tingsrätt uppgick 2010 till drygt 4100 mål¹⁵. I faktiska tal innebär det att under år 2010 upplevde nästan 7000 barn att deras föräldrar stred i domstol om vårdnad, boende och umgänge. Antalet vårdnadsfall har ökat kraftigt under senare år. Idag erfar drygt tio procent av de barn vilkas föräldrar separerar under ett år att föräldrarna strider om deras vårdnad, boende eller umgänge i domstol.

En förälder som inte är nöjd med tingsrättens dom kan överklaga denna till hovrätt som är nästa instans i rättssystemets handläggning av vårdnads-, boende- och umgängeskonflikter (RB 49:1). För att hovrätten ska överpröva tingsrättens avgörande krävs prövningstillstånd. Ett sådant tillstånd meddelas dels då det finns skäl att granska och ändra tingsrättens avgörande. Dels då ett fall kan leda till ett nytt prejudikat eller i övrigt är extraordinärt. Hovrättens främsta uppgift är således att kontrollera att tingsrättens avgöranden är korrekta och att rätta till eventuella felaktigheter samt att bidra till att vidareutveckla och vägleda rättstillämpningen.¹⁶

Handläggning av vårdnadskonflikter

Domstols handläggning av vårdnadskonflikter syftar till att tillgodose barns grundläggande rättigheter. Dessa finns angivna i FB 6:1 och föreskriver att barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Därutöver föreskrivs hur barnet har rätt att bli bemött. Barn ska

¹⁴ Socialstyrelsen, Familjerätt 2010.

¹⁵ Domstolsverket, Domstolsstatistik 2010, Tabell 1:4.

¹⁶ Prop. 2007/08:139, s. 21f.

exempelvis behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

När domstol ska fatta beslut för att reglera vårdnadskonflikter ska utgångspunkt tas i barnets bästa (FB 6:2a). Av propositionen till 2006 års lagstiftning framgår att barnets bästa skall vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Det innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, t.ex. rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Även om andra hänsyn naturligtvis kan finnas med i övervägandena, är det barnets bästa som till slut skall vara bestämmande för beslutet. Det gäller såväl för domstolens avgöranden som för socialnämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal som föräldrarna träffar.

Vad som är barnets bästa har inte ansetts möjligt att en gång för alla preciseras utan ska i varje enskilt fall bestämmas utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Vid den bedömningen måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för barnet ska beaktas. Det innebär att det ofta är nära nog omöjligt att objektivt slå fast vad som är bäst för barnet. Förutom vad som ligger inom vårdnadshavarens ansvarsområde blir det till sist domstolens och socialnämndens uppfattning, antaganden och bedömningar som blir avgörande.

Domstolen och socialnämnden skall vid bedömningen av vad som är bäst för barnet fästa avseende särskilt vid risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa. Domstolen och socialnämnden skall alltså vara uppmärksamma på om det finns en sådan risk. Kan en risk förutses, skall den väga tungt vid bedömningen av vad som är bäst för barnet. Risken för att någon annan i familjen utsätts för övergrepp ska också vägas in. Syftet är att markera att även övergrepp mot andra i familjen kan leda till att barnet kan fara illa. Risken för att barnet far illa har således lyfts fram som ett förhållande av särskilt viktigt slag.

Bedömningen av barnets bästa ska således utgöras av en helhetsbedömning av det individuella barnets livssituation. Bedömningen ska göras genom en sammanvägning av ett objektivt perspektiv, som baseras på vedertagen erfarenhet och vetenskaplig kunskap, samt ett subjektivt perspektiv, som utgörs av barnets eller närståendes uppfattning om vad som är bäst för barnet.

Av FB 6:2a framgår domstol ska beakta barnets vilja med beaktande av ålder och mognad. Vissa barn har en bestämd uppfattning om hur de önskar att frågor om vårdnad, boende och umgänge ska lösas andra barn har kanske bara synpunkter på hur deras tillvaro bör ordnas. Lagstiftaren har understrukt vikten av att såväl barns uppfattningar som synpunkter beaktas i handläggningen av vårdnadskonflikter.

Huvudprincipen är att barn alltid ska få komma till tals i frågor som berör dem men att barn har olika mognadsgrad och förutsättningar varför det i varje enskilt fall måste göras en bedömning av om det lämpligt att tala med barnet och av vilken betydelse barnets eventuella inställning ska tillmätas. Utgångspunkten är att samtal ska genomföras med alla barn. Undantag ska endast göras då det kan anses som olämpligt med barnsamtal.

Vid vårdnadskonflikter har barn rätt att komma till tals i samband med snabbupplysning, samarbetsamtal, vårdnadsutredning och innan socialnämnden godkänner ett avtal om vårdnad, boende och umgänge¹⁷.

¹⁷ Prop. 2005/06:117f

Tidigare forskning visar att endast en tredjedel av Sveriges kommuner samtalar med barn vid samarbetsamtal. Tidigare forskning visar dessutom att domstols bedömning av vad som kan anses som barnets bästa vanligtvis utgår från de i rättskällorna uppräknade rättigheterna och exemplifieringen av hur de bör tolkas. Fördelen med detta tillvägagångssätt är att begreppet barnets bästa får en konkret innebörd och att det bidrar till att skapa en rättssäkerhet och förutsägbarhet. Nackdelen är att vissa i rättskällorna angivna aspekter prioriteras framför andra¹⁸.

Exempelvis påverkar presumtionen att det är bra för barn att ha nära kontakt med båda sina föräldrar den rättsliga hanteringen. Bland annat bär den förälder som påstår att det föreligger en risk för barnet bevisbördan. Det innebär att föräldern ska kunna visa att det är sannolikt att barnet löper risk för framtida men vid en fortsatt kontakt med den andra föräldern. Om inte detta kan bevisas kan inte barnets kontakt med den anklagade föräldern begränsas.

På senare år har vikten av riskbedömningar i vårdnads- och umgängestvister lyfts fram. Socialnämnden är skyldig att göra en riskbedömning i alla ärenden om vårdnad, boende och umgänge. Den 1 juli 2006 förtydligades denna skyldighet i lagstiftningen ”Barnets bästa skall vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och barnets behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar” (FB 6:2 a).

Om en påtaglig risk inte anses föreligga kan socialnämnden inte tvinga fram behandling eller vård om en vårdnadshavare inte samtycker. Näralligande eller till och med samma frågor kan aktualiseras i både LVU-mål och vårdnads mål. Rör frågan våld eller andra övergrepp mot barnet kan samma fråga dessutom bli föremål för en straffrättslig prövning. Kaldal har undersökt förutsättningarna för att bereda barn skydd från en förälder som medför risk för barnet. Kaldals undersökning visar att bedömningen av om en förälder innebär en risk för barnet görs utifrån begreppet barnets bästa som presumerar att bäst för barn är att ha en nära kontakt med båda föräldrarna. Barnets bästa är dock ett öppet begrepp som lämnar ett stort tolkningsutrymme för vilka faktiska förhållanden som motsvarar lagens krav på risk. Tolkningen blir således avhängig rättstillämparens kunskap om verkligheten. Ett annat resultat är att normen risk beskriver samma risknivå och skada i vårdnads- och LVU-mål.

Vårdnads- och LVU-mål är indispositiva vilket innebär att rätten har ansvaret för att målet blir tillräckligt utrett så att det kan tjäna som ett fullgott underlag för beslut. Högt ställda krav på utredningen medför högt ställda krav på utredande myndighet.

I såväl vårdnads- som LVU-mål är det socialnämnden som ansvarar för utredningen. Det är inte ovanligt att barnet är den enda som kan ge information om eventuella övergrepp och missförhållanden. Trots detta har barn som informanter i vårdnads- och LVU-mål inte uppmärksammas i samma utsträckning som barnets roll i den straffrättsliga processen. I brottsutredningen har särskilda metoder för barnförhör utvecklats i syfte att skona barnet och att förbättra brottsutredningens kvalitet, exempelvis genomförs förhören i en barnanpassad miljö av förhørsledare med särskild kompetens och de dokumenteras genom videoupptagning via en liten diskret placerad kamera.

Kaldal konstaterar att hanteringen av barn i vårdnads- och LVU-mål inte står i samklang med kraven på utredningens kvalitet och att de varken är förenliga med barnets bästa eller

¹⁸ Se exempelvis Rejmer 2003, Schiratzki 2010

samhällets ambition att skydda barn från brott. Kaldal föreslår utifrån resultaten från undersökningen att riskbedömningarna i vårdnadsfall bör handläggas i samma ordning som en orosanmälan till socialtjänsten¹⁹.

Samtal med barn

De rättsliga möjligheterna för myndigheter att samtala med barn som misstänks vara utsatta för våld eller för att fara illa skiljer sig åt. Om ett barn misstänks ha varit utsatt för brott kan polismyndigheten hålla förhör med barnet utan att vårdnadshavarna har gett sitt tillstånd eller ens är informerade. Vårdnadshavarnas juridiska befogenheter kan dessutom inskränkas genom att en särskild företrädare utses av rätten och träder in i vårdnadshavarnas ställe under brottsutredning och en eventuell rättsprocess. Då ett barn misstänks fara illa kan socialtjänsten inleda en barnavårdsutredning och har då möjlighet att kunna samtala med barn oberoende av vårdnadshavarnas samtycke eller inställning²⁰. Föräldrarna bör dock informeras om samtalet och om barnet har uppnått en ålder och mognad för att själv kunna bestämma om sin medverkan i utredning krävs att barnet samtycker till samtal²¹.

I samband med en vårdnadstvist, som kan ge upphov till ett stort lidande för barnet, saknas däremot rättsliga förutsättningar för såväl socialtjänst som domstol att samtala med barn utan vårdnadshavarnas samtycke.

En förklaring till skillnaderna är att samtalen har olika syften och mål. Samhällets målsättning med att beivra brott är att upprätthålla samhällsordningen och syftet med att samtala med barn i en brottsutredning är att utreda ett misstänkt brott. Barnet har i detta fall rollen av vittne eller informant. Samhällets intresse av att beivra brott är således överordnat barnets eventuella behov och intresse. Samhället har också som målsättning att vara det yttersta skyddet för barn som far illa. Syftet med sociala mål är att utreda om barnet behöver skydd och stöd av samhället, inte sällan på grund av att föräldrarna misstänks utsätta barnets för risk eller omsorgssvikt. I barnavårdsutredningen har barnet rollen som informant²². Samhället har också som målsättning att bevara ordningen när medborgarna inte förmår att lösa konflikter. Därför erbjuder rättsväsendet medborgarna en frivillig konfliktlösning. Då en konflikt om ett barns vårdnad, boende och umgänge föreligger utreds vilken lösning som kan anses vara bäst för barnet. I utredningsarbetet hålls, om vårdnadshavarna medger det och om det är lämpligt, samtal med barnet i syfte bredda och fördjupa underlaget samt för att tillgodose barnets lagstadgade rätt att komma till tals.

Samhället har således inte någon skyldighet att agera på grund av att vårdnadshavare är i konflikt såsom vid misstanke om brott eller att barn far illa. Vårdnadsfall syftar till att utreda barnets bästa med målsättningen att reglera vårdnadshavarnas konflikt. Att barn är utsatta och far illa på grund av vårdnadshavarnas konflikt är en aspekt av vårdnadskonflikten som har kommit i fokus under senare decennier.

Exempelvis indikerar såväl forskning som undersökningar inom socialtjänsten att separationer och skilsmässor som leder till vårdnadskonflikter inte sällan ger upphov till djupa kriser och en socioekonomisk utsatthet för samtliga familjemedlemmar²³. Ett annat exempel är att arbetet med att implementera barnkonventionen har bidragit till att lagstiftaren och

¹⁹ Kaldal 2010, parallella processer – En rättsvetenskaplig studie av riskbedömningar i vårdnads- och LVU-mål.

²⁰ Kaldal 2010

²¹ Prop. 2009/10:192

²² Kaldal 2010.

²³ Rejmer 2003, Rosén 2010

myndigheter har uppmärksammat barnets situation i vårdnadskonflikter och vidtagit åtgärder²⁴.

Samarbetssamtal

Rättskällorna ger inte någon närmare definition av samarbetssamtal. Däremot kan man av socialstyrelsens handbok om vårdnad, boende och umgänge utläsa att samarbetssamtal definieras som strukturerade samtal med föräldrar som i samband med eller efter separation är oeniga om hur de ska lösa frågor kring vårdnad, boende och umgänge. Av handboken framgår också att syftet med samtalen är att föräldrar ska lära sig att samarbeta bättre om barnen och att samtalen har målsättningen att föräldrarna ska ingå en överenskommelse kring barnet, utifrån barnets behov och eventuella önskemål²⁵.

Hur ett samarbetssamtal ska genomföras är, utöver gällande sekretessbestämmelser, rättsligt reglerat. Socialstyrelsen har definierat en övergripande struktur för samtalen men ger inte några detaljerade riktlinjer²⁶.

Av socialtjänstlagen framgår att personalen som utför socialtjänstens uppgifter ska ha lämplig utbildning. Socialstyrelsen anger att det fordras en särskild kompetens med socionom- eller psykologexamen som grundutbildning och gärna vidareutbildning i socialt behandlingsarbete och utbildning om barn och barns behov. Samtalsledaren ska vidare ha kunskap om mellanmännsliga relationer samt konfliktbearbetning. Ett minimikrav har ansetts vara att minst en av samtalsledarna har genomgått vidareutbildning i socialt behandlingsarbete.

En rättssociologisk kartläggning av samarbetssamtal visar att fyra av tio kommuner genomför samtalen utifrån en särskild modell. Vanligtvis är modellerna utarbetade utifrån lokal erfarenhetsbaserad kunskap. Det medför att den ofta saknar teoretisk grund och att den sällan är utvärderad. I sex av tio kommuner är det således den enskilda samtalsledaren som beslutar hur samtalen ska genomföras. Trots detta har samtalen vanligtvis en struktur där föräldrarna inleder med att definiera upplevda problem i samarbetet kring gemensamma barn och att de därefter får stöd i att hitta lösningar på problemen. Det är inte heller ovanligt att föräldrarna får en ”hemläxa” till nästa samtalstillfälle. Att en majoritet av Sveriges kommuner inte arbetar utifrån särskilda modeller för att genomföra samarbetssamtal medför att det finns svårigheter med att kvalitetssäkra samtalen och att utvärdera dem. Oavsett om samtalen genomförs enligt någon modell eller inte uppger sex av tio kommuner att de har särskilda moment i samarbetssamtalen då föräldrarnas konflikt är djup och sju av tio uppger att de har särskilda moment då det har förekommit våld mellan föräldrarna. Endast tre av tio kommuner erbjuder barnsamtal²⁷. Det innebär att man vanligtvis nöjer sig med att kartlägga det subjektiva perspektivet av barnets bästa, det vill säga barnets synpunkter och berättelse, genom föräldrarna eller via ett kort samtal i samband med vårdnadsutredning och ett eventuellt hembesök.

Lagstiftarens utgångspunkt är att hänsyn ska tas till barnets vilja även vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge. När det gäller samarbetssamtal finns ingen uttrycklig reglering om att barnet ska komma till tals men samma princip anses ändå gälla. Även om samarbetssamtalen i första hand har ansetts vara ett sätt för föräldrarna att enas om vårdnad, boende och umgägesfrågor så handlar frågorna om hur det bäst ska ordnas

²⁴ Se exempelvis prop. 1997/98:7, SOU 1997:116, prop. 2005/06:99.

²⁵ Socialstyrelsen 2003

²⁶ Socialstyrelsen (2003), ”Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt”. s 116.

²⁷ Rejmer 2003, 2011.

för barnet i framtiden. Om det inte är olämpligt bör därför barnet på något stadium komma med i samtalen. Som regel bör det ske när föräldrarna har börjat samarbeta. En bedömning av om det är lämpligt att tala med barnet bör göras utifrån barnets eget behov av att få information och att få berätta om sin situation.

Av genomförda studier framgår också att väntetiden för samarbetsamtal varierar mellan tre och trettiofyra veckor. I medeltal är väntetiden fyra till fem veckor. Dessutom påvisas att föräldrar i genomsnitt erbjuds 1,75 samarbetsamtal och att varje samtal varar i cirka 90 minuter. Det innebär att föräldrar i genomsnitt erhåller samtalsstöd under två och en halv timma. Vid djupa konflikter kan föräldrar få upp till fem samarbetsamtal, det vill säga knappt åtta timmars samtalsstöd²⁸.

Det finns dock inga gränser angivna för antalet samtal i lagstiftningen utan ankommer på varje kommun att avgöra inriktningen och omfattningen av samtalen. I avvaktan på samarbetsamtalen kan målet förklaras vilande dock i de flesta fall inte mer än tre till fyra månader.

Upplysningar

Domstolen kan om det behövs fatta interimistiska beslut i mål om vårdnad, boende och umgänge. Ett sådant beslut ska inte fattas rutinmässigt utan avgörande är vad som i det enskilda fallet behövs för barnets bästa. Ett interimistiskt beslut gäller till dess frågan har avgjorts genom en dom, eller ett beslut som vunnit laga kraft, eller till dess att föräldrarna har träffat ett avtal som godkänts av socialnämnden. Interimistiska beslut ska liksom övriga beslut fattas utifrån vad som är bäst för barnet och domstolen ska även ta hänsyn till barnets vilja.

I vissa fall kan det alltså vara nödvändigt att domstolen beslutar interimistiskt vad som ska gälla exempelvis för att det framkommit uppgifter om våld eller andra övergrepp eller om föräldrarna flyttar till skilda orter och vissa frågor måste lösas i avvaktan på ett slutligt beslut. Domstolen kan innan ett sådant beslut inhämta upplysningar från nämnden men är inte skyldiga att göra det. Socialnämnden ska om det är lämpligt höra barn och föräldrar. Ett samtal med föräldrarna bör i de flesta fall hållas. Utredaren bör utifrån samtalet med dem bedöma om det är lämpligt att även höra barnet. Anledningen till att inte tala med barnet kan vara om barnet är särskilt känsligt, om barnets inställning redan är känd eller om ett beslut måste fattas så snart att det inte finns utrymme för att samtala med barnet under godtagbara former och med den försiktighet som krävs. Om bedömningen görs att det inte är lämpligt att tala med föräldrarna eller barnet bör skälet till detta redovisas för domstolen.

Vårdnadsutredning

Vårdnadsutredningar ska bedrivas skyndsamt (FB 6:19). Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma inom vilken tid utredningen ska vara slutförd. Dessutom ska socialnämnden ex officio se till att utredningen är så fullständig att den kan ligga till grund för korrekta beslut samtidigt som den ska bedrivas med stor hänsyn till den enskildes integritet utan att kravet på saklighet och opartiskhet eftersätts. Socialnämnden kan inhämta information från föräldrar och om det inte är olämpligt från barn och andra personer som har en professionell relation till dem.

Den som genomför en utredning ska således om det inte är olämpligt försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen. I den enkätundersökning som 2002-års vårdnadskommitté gjorde har de allra flesta svarat att samtal normalt förekommer från det att barnet är sex år. Vanligt är att två till tre samtal äger rum. De mindre barnens situation belyses

²⁸ Rejmer 2011.

genom att utredaren träffar barnet hos fadern och modern vid hembesök och genom samtal med förskolepersonal. Samspelet mellan föräldrar och barn studeras också. Kommittén konstaterar att det ibland brister i kompetensen hos utredarna och att det är nödvändigt att handläggarna får utbildning när det gäller att samtal med barn på barns villkor och att tolka barns uttryckssätt. Också olika utredningsmetoder behöver utvecklas. I många kommuner förs samtal även med yngre barn. Utredaren kan även inhämta upplysningar från en annan socialnämnd om dessa kan ha betydelse för bedömningen i ärendet.

Den som genomför en utredning ska lämna förslag till beslut om det inte är olämpligt. Utredarens rekommendation till beslut ska vara väl motiverad och bör följas av en konsekvensbeskrivning dvs. utredaren bör föra ett resonemang om vad olika alternativ kan innebära för barnet på kort och lång sikt.

En kartläggning av vårdnadsutredningar har visat att utredningarnas form och innehåll varierar mellan kommunerna och mellan enskilda utredare²⁹. Förutsättningen för ett väl avvägt beslut i domstol är en bra utredning med kvalificerad riskbedömning, vilket förutsätter att beslutsfattaren har tillgång till rätt sakkunnig kompetens samt relevant och fullgod information. Anna Kaldal menar att förutsättningarna för att uppfylla kravet på ett fullgott beslutsunderlag är begränsade och anser att socialnämnden därför bör ha samma utredningsmöjligheter i vårdnads mål som i LVU-mål. Därigenom skulle varierande grader av rättsliga risknivåer kunna införas och barns skydd utökas i handläggningen av vårdnads mål³⁰.

Ett genusperspektiv på handläggningen av vårdnads konflikter

Med begreppet genus menas vanligtvis det socialt och kulturellt skapade könet, exempelvis vad som anses vara kvinnligt och manligt eller föreställningen om mamma och pappa. Det har i olika sammanhang framförts att domstol tar ovidkommande hänsyn till föreställningar om genus när vårdnads tvister avgörs. Exempelvis har det anförts att domstol ställer olika krav på mammor och pappor avseende bedömningen av deras förmåga att tillgodose barnets bästa. Ann-Margret Pierrou har undersökt familjerättens bedömning av barnets bästa och föräldraförmåga utifrån ett genusperspektiv³¹. Undersökningens resultat indikerar att rådande samhällsnormer avseende mamma- och papparollen får genomslag i familjerättens bedömningar av barnets bästa men undersökningen visar också att skälet till att en förälder föreslås som vårdnadshavare är antingen att den andra föräldern har utövat våld eller att hänsyn har tagits till barnets åsikt. Av undersökningen framkommer också att det företrädesvis är pappor som anses ha en bristande föräldraförmåga på grund av psykisk ohälsa, missbruk och ett våldsamt beteende. Resultaten från Johanna Schiratzkis undersökning av hovrätternas bedömning av mammors och pappors förmåga att tillgodose sitt barns bästa pekar i samma riktning som Pierrous resultat. Schiratzki påvisar att hovrätterna inte tar ovidkommande hänsyn till genus i sina bedömningar av barnets bästa. Däremot anser hovrätten vanligtvis att den förälder som har tagit huvudansvaret för barnet före separationen, är den förälder som är mest kvalificerad att tillgodose barnets bästa. Schiratzkis undersökning visar dessutom att en förutsättning för att pappor ska ha framgång i en vårdnads tvist är att mamman inte förmår leva upp till den rådande stereotypa föreställningen om mammarollen. Utgången i vårdnads mål kan således inte förklaras med att rättsordningen eller att enskilda domare är mamma- eller pappavänliga utan att det är tidigare faktiskt omsorgsansvar som

²⁹ Rejmer 2003.

³⁰ Kaldal 2010.

³¹ FoU Rapport 2010 : 1, Gävleborg, Ann-Margret Pierrou ”Undersökning av bedömning av barnets bästa och föräldraförmåga ur ett genusperspektiv vid Familjerätten”

fäller avgörandet. Undersökningen visar också att bedömningen av en förälders förmåga att tillgodose barnets bästa varierar beroende på om föräldern är boendeförälder alternativt vårdnadshavare eller inte. En boendeförälder eller ensam vårdnadshavare åläggs ett betydligt större ansvar för barnets säkerhet, välfärd och umgänge med den andre föräldern än en förälder som inte bor med barnet eller som saknar juridiskt vårdnadsansvar för barnet.³²

Vårdnadstvister och övergrepp mot barn

I den första utvärderingen av Barnahus framkom att en majoritet av de barn som misstänktes ha varit utsatta för brott hade en släktrelation till den misstänkte gärningsmannen. Företrädesvis var det pappor som var misstänkt (32 %), därefter mammor (18 %) och båda föräldrarna (10 %).

Bilaga: Domstols handläggning - samförståndslösning³³

Referenser

Litteratur

- Aubert, Vilhelm (1989). *Continuity and development in law and society*. Oslo: Norwegian University Press.
- Hansson, Kjell (2001). *Familjebehandling på goda grunder. En forskningsbaserad översikt*. Centrum för utvärdering av socialt arbete. Växjö: Gothia Förlag
- Hydén, Margareta & Hydén, Lars-Christer (2002). *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldrarskapet*. 1. utg. Stockholm: Natur och kultur
- Kaldal, Anna (2010). *Parallella processer: en rättsvetenskaplig studie av riskbedömningar i vårdnads- och LVU-mål*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2010
- Ottosen, Mai Heide (2006). In the name of The Father, The Child and The Holy Genes. *Acta Sociologica*, vol. 49 nr 1, s. 29-46.
- Rejmer, Annika (2003). *Vårdnadstvister: en rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet
- Rejmer, Annika (2011). *Medling som alternativ tvistelösning på familjerättens område*. Sociology of Law, Lund University 2011, under tryckning
- Rooth, Kari. (2009) *Delrapport BIFF 3. Barn i Föräldrars Fokus*. Södertälje.
- Schiratzki, Johanna (2008). *Mamma och pappa inför rätta*. Uppsala: Iustus
- Schiratzki, Johanna (2010). *Barnrättens grunder*. Lund: Studentlitteratur

Offentliga tryck m.m.

Propositioner

Prop. 1990/91:8	Vårdnad och umgänge
prop. 1997/98:7	Vårdnad, boende och umgänge
prop. 2005/06:99	Nya vårdnadsregler
Prop. 2005/06:117	Skydd för barn genom registrering av förmyndare i vägtrafikregistret, m.m
Prop. 2007/08:139	En modernare rättegång
Prop. 2009/10:192	Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn

³² Schiratzki 2008, s 136ff.

³³ Nedanstående text om tingsrätts skyldighet till att verka för samförståndslösningar är under publicering i Rejmer 2011. Se Bilaga 1

Statens offentliga utredningar

SOU 1972:41 Familj och äktenskap I

SOU 1986:20 Barns behov och föräldrars rätt

SOU 1987:7 Barnets rätt 3. Om barn i vårdnadstvister – talerätt för barn

SOU 1995:79 Vårdnad, boende och umgänge

SOU 2005:43 Barnets bästa, föräldrars ansvar

Domstolsverket

Domstolsverket, Domstolsstatistik 2010, Tabell 1:4.

Socialstyrelsen

Socialstyrelsen (2003), ”Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt”. Lindesberg; Bergslagens Grafiska 2003.

Socialstyrelsen, Familjerätt 2010. Sveriges Officiella Statistik.

Socialstyrelsen (2011) Våld. Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld.

Statistiska centralbyrån

SCB, Skilsmässor och separationer – bakgrund och utveckling, Demografi med barn och familj 1995:1

FoU- rapporter

FoU Rapport 2010:1, Gävleborg, Ann-Margret Pierrou ”Undersökning av bedömning av barnets bästa och föräldraförmåga ur ett genusperspektiv vid Familjerätten”

Barns delaktighet i familjerättsliga processer

Karin Röbbäck

Det förra avsnittet handlade om handlägningsprocessen vid tvister om vårdnad, boende och umgänge. En del av den processen innebär att ta tillvara barns åsikter. Barns vilja har blivit en allt viktigare del i bedömningen av vad som är barns bästa. I förarbetena inför 2006 års reform av föräldrabalken understryks att barns vilja är särskilt viktig vid den prövning som ska göras i målet (Prop 2005/06:99, s 45; Socialstyrelsen 2006a). Sedan 1998 har också barns rätt att komma till tals fått en fristående placering från reglerna om barns bästa. Detta syftade till att markera att barnets vilja inte bara är en omständighet att beakta vid bedömningen av barns bästa utan ibland bör beaktas fristående från den bedömningen (Dahlstrand, 2004). Detta här delen kommer att fördjupa diskussionen kring olika aspekter av barns delaktighet.

Barns delaktighet i rättssystemet

Rättssystemet har traditionellt sett varit tveksamt till att involvera barn i domstolsprocesser (King och Piper 1990, James & James 1999; Piper 1997, Trinder 1997). Barnens synpunkter har bedömts, tolkats och filtrerats genom en rad olika yrkesgrupper, ofta ganska sent i processen efter att olika försök att hjälpa föräldrarna att komma överens har misslyckats.

I de fall barn får vara delaktiga blir barns vilja sällan avgörande, och betraktas ofta bara som en av många faktorer som kan påverka beslutet. Med tanke på att lagstiftningen skiljer sig åt i olika länder är dessa resultat förvånansvärt samstämmiga (se t.ex. Crosby-Currie 1996; Fitzgerald 2002; Smart et al 2001; Taylor 2006; Dahlstrand 2004; Rejmer 2003; Singer 2000; se även Barnombudsmannen 2009).

I det svenska systemet ska i första hand föräldrarna ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål i takt med barnets stigande ålder och utveckling (FB 6 kap. § 11). I de fall föräldrarna inte kan komma överens har domstolen skyldighet att ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad i sitt avgörande (FB 6 kap § 2a 3 st.). Trots en ökad betoning och skärpt lagstiftning om barns delaktighet visar forskningen att barn sällan får komma till tals i familjerättsliga processer (Dahlstrand 2004; Rejmer 2003; Singer 2000; se även Barnombudsmannen 2009). Skrivningen i föräldrabalken, i likhet med Artikel 12 i Barnkonventionen och i flera andra länders lagstiftning, innehåller dock en möjlighet till överprövning av barns vilja genom bedömningen av barns bästa och en ambivalens i synsätt på barn. Genom skrivningen att det enskilda barnets ”ålder och mognad” kan moderera vilken ”vikt” som ska läggas vid barnets ord lämnas ett stort utrymme till avsteg från den generella rättigheten till delaktighet (Lee 1999, s 456). Varken Barnkonventionen eller svensk lag ger dock inte utrymme för myndigheter att avgöra om barnet ska höras eller inte. Barnets ålder och mognad ska ha betydelse först efter det att barnet fått uttrycka sin mening, och när myndigheten prövar i vad mån barnets vilja ska tillmätas betydelse i beslutet (Mattsson 1998, s. 56). Genom den dubbeltydiga skrivningen i lagstiftningen hänskjuts avgörandet om barns kompetens till enskilda beslutsfattare, och de uppskjutna avgörandena kan rentav (och ironiskt nog) komma att lägga ambivalensen på axlarna på barn (Lee 1999, s 455).

Ambivalens mellan olika synsätt på barn har internationellt formulerats som en spänning mellan en välfärdsprincip och en rättighetsprincip (se t.ex. Neale 2002), och kan även beskrivas som ett behovsorienterat respektive kompetensorienterat synsätt på barn (Singer 2001). Eriksson och Näsman kallar detta en spänning mellan en omsorgsdiskurs³⁴, där den vuxna har tolkningsföreträde att bedöma vad som i relation till barns behov är barns bästa,

³⁴ Diskurser kan sägas representera ett bestämt sätt att tala om och uppfatta den sociala världen. För en utförligare diskussion, se t.ex. Winther Jørgensen och Phillips (2000).

och en delaktighetsdiskurs som ser barnet som medborgare och därmed subjekt (Eriksson & Näsman 2007, 2009).

För att möjliggöra barns rätt till delaktighet måste vi vuxna se till att skydda barn så att de utifrån en trygg position kan vara delaktiga i frågor som berör dem (Mayall 2000). Med andra ord bör man också tala om hur ett delaktighets- och ett omsorgsperspektiv kan förenas, så att barn görs delaktiga utan att risken för utsatthet glöms bort, eller omvänt, att utsattheten hindrar dem från att komma till tals.

Teori om barns delaktighet

I teoretiska diskussioner om barns delaktighet har flera olika modeller använts, varav den mest inflytelserika modellen är Roger Harts delaktighetsstege (Hart 1992: 1997). Modellen har använts inom en mängd områden (se t.ex. Hallett och Prout 2003; Sinclair 2004; Eriksson och Näsman 2008) och har modifierats och vidareutvecklats av andra forskare (se t.ex. Treseder 1997; Franklin 1997; Shier 2001). Hart delar in barns delaktighet i åtta olika nivåer, eller steg. De första tre stegen omfattar bara skenbar delaktighet, följt av fem steg för barns egentliga deltagande. Flera svenska forskare skriver med inspiration av Harts stege om barns delaktighet i det svenska familjerättsliga systemet (Dahlstrand 2004; Eriksson och Näsman 2007; 2008; Röbbäck 2008; Röbbäck och Höjer 2009).

I de fall barn alls får vara deltagare, diskuteras nedan tre nivåer av barns deltagande i familjerättsliga processer, som är;

- 1) barn som informanter (barn får komma till tals)
- 2) barn som medaktör (barns vilja tas i beaktande)
- 3) barn som aktörer (där barns vilja blir avgörande för beslut)

vilka i princip är desamma som Harts första tre steg av egentligt deltagande.

Information till och från barn

Förändringar i familjen, liksom samhället i övrigt, uppfattas förstås olika av olika personer. Överlag verkar det som att barn värderar att deras föräldrar kommunicerar med dem om förändringar väldigt högt, men de är också mycket beroende av detsamma för att begripliggöra vad som händer med deras föräldrar och varför (Jensen och McKee, 2003; Morrow 1999; Taylor, Smith och Nairn 2001). Det gäller inte bara frågor kring föräldrars skilsmässa och separation, utan även gällande t ex föräldrarnas arbetsförhållanden och familjens ekonomi (se t ex McKee et al, 2003; Näsman 2003; Näsman och von Gerber 1996; Harju 2008), samt i familjer där det förekommit våld och/eller missbruk (Leira 1999; Cater och Överlien 2008; Näsman, Cater och Eriksson 2008). Det är också viktigt för de vuxna att kommunicera med barnen om dessa olika typer av situationer och förändringar i familjen för att förstå barnens situation, utveckla insatser och för att ge dem stöd (se vidare nästa avsnitt).

Föräldrarnas separation innebär ofta en kris i familjen för såväl barn som föräldrar. Både barn och föräldrar beskriver att krisen och osäkerheten gör det svårt, både att veta vad man ska berätta och vad man ska fråga om, och de beskriver också att de vill skydda den andre (Robinson et al 2003). Men barnen betonar inte desto mindre starkt att de vill ha information och samråd om förändringarna i sin familj och deras framtida arrangemang kring boende och umgänge (Buchanan et al 2001; James & James, 1999; Neale, 2002; Cashmore 2003, Jensen och McKee, 2003). Barns deltagande i dessa typer av familjeförändringar kopplas till ökad resiliens, välmående och förståelse (Piper 2000; Pryor och Emery; Taylor 2006).

Forskning om barns upplevelser, reaktioner och förståelse av föräldrars separation visar att barn är aktivt engagerade i att begripliggöra sina erfarenheter, att förhandla och bibehålla relationer, att anpassa sig till sitt nya familjearrangemang och hitta en mängd olika copingstrategier för detta (Robinson et al 2003; Moxnes 2003; Wade and Smart 2003; Berg 2003; Taylor 2006). Barn rapporterar, föga förvånande, ett vitt skiftande spektrum av åsikter, erfarenheter och nivåer av tillfredsställelse. Vad som kan uppfattas som en stressfaktor i ett

barns liv, kan ses som en positiv resurs i ett annat barns (t.ex. en ny styvförälder) (Flowerdew and Neale 2003; Taylor 2006). De flesta barn vill ha något att säga, men inte nödvändigtvis ta ansvar för beslutet, och de inser att kompromisser kan behövas. Det är lika viktigt att respektera det faktum att inte alla barn som inbjuds att delta kommer att vilja göra det, eftersom deras förmåga att delta skiljer sig från en önskan att delta (Neale 2004; Piper 1997; Smart & Neale 2001). Vissa barn föredrar gemensamma beslut med stödjande vuxna i processen kring familjens förändring i stället för att fatta självständiga beslut (Buchanan et al 2001; Gollop, Smith och Taylor; Morrow 1999; Neale 2002; Smith, Taylor och Tapp 2003; Trinder 1997). Denna process har beskrivits som "asymmetrisk ömsesidighet" som innebär att barn vill dela i ett utbyte av information och få sina åsikter respekterade, men vuxna ta ansvar för svåra beslut (Smart & Neale 2000). Det har dock visats att barn som är rädda för eller ogillar en viss förälder, eller har en negativ relation med dem, är mycket mer benägna att insistera på att de ska kunna göra ett självständigt val om umgänge och boende (Neale och Smart 2000; Eriksson och Näsman 2010).

Forskning som direkt frågar barn om deras upplevelse av sina föräldrars separation har visat att när man "skyddar" dem från deltagande så bidrar bara detta ytterligare till deras smärta och förvirring (Smart 2003; Smith, Taylor och Tapp 2003). Om ingen förklarar för barnen vad som händer kan de få mycket svårt med omställningen, och både besluten och livssituationen som sådan kan bli svårbegripliga för det berörda barnet (Smart 2003b; Eriksson och Näsman 2008). Barn som inte får information om separationen är också mer benägna att drabbas av symtom som ångest, depression och uppförandestörning, samt att klandra sig själva för sina föräldrars separation (Wallerstein & Kelly 1980, Richards 1996; ev. fler ref!). Alderson (2000) hävdar att barns deltagande i beslutsprocesser bör starta tidigt. Det anses ha många fördelar för utvecklingen av den personliga identiteten, moraliskt resonemang, kompetens, och ökar även barns tillfredsställelse kring resultatet av de beslut som fattas (Alderson 2000; Tapp 2000). Barns kunskap och förståelse för lagstiftningen, rättsväsendet och ordförståelse uppstår vanligen gradvis och beror på komplexiteten i de juridiska begreppen (Maunsell, 1998). Många barn, liksom många vuxna, har ofullständiga kunskaper om juridiska processer vilket kan orsaka missförstånd och feltolkningar om rättssystemet (Taylor 2006). I flera studier säger barn att de vet ganska lite om den rättsliga processen, men några säger att de vill bli bättre informerade om processen så att de kan få en större förståelse för vad som väntar (Fitzgerald och Graham 2003; Eriksson och Näsman 2007).

En kanadensisk studie om 7-12 åriga barns kunskaper och resonemang om rättsliga frågor visar att när juridisk information presenteras på ett sätt som är relevant för dem personligen, ökar signifikant deras förståelse för rättsliga begrepp (Peterson-Badali et al 1997). Den personliga relevansen var viktigast för de yngre barnen som annars hade svårare att förstå abstrakta begrepp i lagstiftningen (ibid.).

Det är inte bara barns kunskaper kring delaktighet som måste byggas upp, utan även de vuxna (föräldrar och personal) behöver stöd, utbildning och resurser för att utveckla samarbetet med barn (Shier 2001). I samband med förändringar i familjen, bör samråd med barn vara en pågående process snarare än enstaka händelser (Chisholm; Neale 2002). Det möjliggör också en utveckling av rapporteringen, och tillit innan utbyte av känslig information. Barn behöver möjligheter att ställa frågor, ta emot, bedöma och sprida information, utvärdera alternativ, och överväga både kort- och långsiktiga intressen om de ska förstå innebörden av deras förändrade omständigheter (Chisholm; Smart 1999; Smith et al 2003). Vidare måste man ägna en viss eftertanke kring bruket av rättsliga intervjuer med barn eftersom dessa i regel endast innebär enstaka möten - även om barnet med största sannolikhet kommer att ha möjligheter att träffa andra specialister också (Tapp 2000).

Förhållandet mellan barn och professionella är viktigt eftersom barn föredrar att samarbeta med yrkesverksamma som är vänliga, tillitsfulla, respektfullt och barn-fokuserade, och som

gör det enkelt för dem att prata (Taylor et al 2000; Smith et al 2003). Barn som har haft samtal med professionella på familjerätten kring föräldrarnas separation, känner sig dock ofta förvirrade eller osäkra på vem de har talat med och vilken roll de professionella har i processen (Neale 2002; O'Quigley; Piper 2000; Pruett & Jackson 1999; Smith et al). I en svensk studie beskrivs olika mönster för professionellas bemötande av barn (Eriksson och Näsman 2009). De tydligaste mönstren är beskyddade barn, där utredarna skapar ett mycket begränsat utrymme för delaktighet i utredningsprocessen, och en grupp barn som beskrivs som diskvalificerad vuxen, där barnet beskyddas i utredningsprocessen kombinerat med ett mer vuxenorienterat förhållningssätt i själva samtalen (Eriksson och Näsman 2009, s26-27).

Barns rätt att komma till tals och barns bästa

Flera forskare skriver att även små barn kan ge meningsfulla bidrag i skilsmässoprocesser (Smart et al. 2001; Smith et al. 2003). De senaste förändringarna i vår svenska lagstiftning betonar också att även yngre barn ska involveras mer aktivt (SOU 2005:43, prop. 2005/2006:99, Socialstyrelsen 2006a). Forskning har visat att små barn i än mindre utsträckning får komma till tals (Barnombudsmannen 2002; Sundhall 2008). Jeanette Sundhall (2008) beskriver i sin forskning att små barn oftare blir framställda som objekt, genom att observeras snarare än att få frågor. Barnens materiella och känslomässiga status, samt relationer till föräldrarna, bedöms av utredare. De allra minsta barnen i Sundhalls studie beskrevs samtliga som trygga, glada och icke-rädda barn, vilket får konsekvensen att föräldern framstår som tillräckligt bra (Sundhall 2008, s 117).

Man kan säga att det finns ett dubbelt syfte med att låta barn få vara delaktiga och beskriva sin inställning i familjerättsliga mål (Landberg 2011). Å ena sidan är syftet att låta barnet få komma till tals och göra sin röst hörd i processen. Å andra sidan kan barns inställning och beskrivning säga något om deras situation, vilket är viktig information för att bedöma barnets bästa.

Trots de positiva effekterna av deltagande för barns utveckling och välbefinnande, blir barn sällan hörda om föräldrarnas separation, särskilt när deras föräldrar är överens om arrangemangen efter separationen (Cashmore; Chisholm 1999; O'Quigley 2000; Piper 2000; Smart et al 2001). I fall där barn har fått komma till tals kan deras röst även försvinna ur fokus igen om föräldrarna kommer överens sent i processen (Höjer och Röbbäck 2007). I rättsliga domar om vårdnad, boende och umgänge, är det än mer sällan som barns vilja redovisas. Rätten kan med andra ord veta om barnets inställning, men väljer att varken redovisa eller explicit beakta barnets vilja i beslutet. Även familjerättssekreterarna kan i sin utredning välja att inte beskriva barnets röst explicit utan istället väva in den i sin bedömning, låta barnet hamna i skymundan i utredningstexten, eller på andra sätt osynliggöra barnets röst genom hur texten formuleras. Anna Kaldal (2010) beskriver skillnader i professionellas hanterande av barns vilja i vårdnadsfall, sociala mål och brottmål. Högsta domstolen i ett flertal fall har tagit upp och diskuterat samtalsmetodik och presentationsteknik i brottmål, men en sådan diskussion inte verkar ha intresserat domstolen vad gäller varken vårdnadsfallen eller sociala (LVU) mål.

Forskning har visat att rätten inte har lagt någon stor vikt vid att barnet kan vara utsatt för våld, övergrepp, föräldrarnas missbruk och annan omsorgssvikt i vårdnadsfall. Sedan 2006 ska dock rätten särskilt beakta risken för att barn riskerar att fara illa. Ibland är det barnen själva som genom sina utsagor beskriver att de befinner sig i en utsatt situation. Även av den anledningen är det viktigt att barn görs delaktiga i processen. Dessutom visar forskning att utsatta barn mår bättre om de får hjälp att sätta ord på och få sina upplevelser bekräftade (Leira 1990).

Med tanke på det dubbla syftet med samtalen med barnen, kan det å ena sidan vara viktigt att veta barnets inställning till den aktuella frågan, vilket å andra sidan kan ge de vuxna

information om barnets situation och eventuella utsatthet. Om barn ”villkorar” sin vilja, t ex genom att säga att han/hon vill umgås med pappa, om han är nykter då, så borde rätten rimligtvis göra en bedömning av såväl barnets inställning till umgänget, liksom barnets eventuella utsatthet för en missbrukande förälder (se vidare Höjer och Röbbäck 2007; Röbbäck 2008).

Möjligheter för barn att uttrycka sin syn på föräldrarnas separation och bidra till beslutsfattandet i familjen och juridiska processer har öppnats upp på senare tid då större erkännande har getts för att främja synliggörande och delaktighet för barn (Cashmore 2003). Ett exempel är barn-inkluderande medling, som kort beskrivs i nästa avsnitt.

Bedömning av barns vilja

I nästa steg på barnets delaktighetstrappa står bedömningen av barns vilja. En vanlig invändning för att inte låta barn komma till tals eller ta deras vilja i beaktande är att de inte uppnått tillräcklig ålder och mognad. Den tidigare uttalade åldersgränsen på 12 år verkar haft ett starkt begränsande inverkan på såväl barn rätt att komma till tals och att få sin vilja beaktad.

Någon djupare beskrivning av det mer subjektiva begreppet barns mognad verkar sällan föras (Bertilsson 2005; Dahlstrand 2004; Höjer och Röbbäck 2007). På Nya Zeeland finns sedan 2004 inte längre ålder och mognads-kriteriet för bedömning av barnens åsikter. Istället måste eventuella synpunkter från ett barn (antingen direkt eller genom en representant) beaktas, även om ålder och mognad fortsätter att ha betydelse som faktorer i domstolens bedömning av den vikt som skall knytas till de åsikter som ett barn. Lagstiftningen kräver också att familjerättsliga beslut ska vara specifika för det speciella barnets särskilda omständigheter och ta hänsyn till barnets känsla av/uppfattning om tid (Taylor 2006).

En annan vanlig invändning mot att ta barnets vilja i beaktande är att barnen då anses få ta ett för stort, negativt ansvar i föräldrarnas konflikt (Barnombudsmannen 2000/2001; Eriksson 2003; James och James 2004; Piper 2000; Röbbäck 2008; Smith et al 2003; Sundhall 2008; Taylor och Fitzgerald 2005). Vidare skriver 2002 års Vårdnadskommitté att det även funnits en tendens hos domstolarna att ställa alltför stora krav på att barnet ska ha uttryckt en bestämd uppfattning för att de ska beakta barnets inställning (SOU 2005:43, s 212), vilket också framgått som krav i NJA 1988 s 448. Detta krav gäller alltså inte längre, utan barnets mer allmänna synpunkter ska beaktas (Schiratzki, 2008; se även Prop 2005/06:99, s 45).

Professionellas beskrivningar i text kan som tidigare nämnts göra stor skillnad i hur rätten bedömer barns inställning och situation. Språket i utredningarna kan vara mycket viktigt för de domare som ska döma i dessa fall. Beskrivningar av barnen som opålitliga intervjuobjekt, ovilliga att medverka, eller okunniga om omständigheterna som ligger till grund för rättsens beslut (t ex om våld som förekommit) kan bidra till att undergräva barnets vilja (Eriksson och Näsman 2008; Mattsson 1998; Sundhall 2008). Vidare ifrågasätts vad som kan anses vara barnets ”verkliga vilja”, som särskilt ifrågasätts när barnen uppger att de inte vill träffa den andre föräldern (Röbbäck och Höjer 2009; Eriksson 2003; James och James 1999; Ottosen 2006; Taylor och Fitzgerald 2005). I samband med en sådan diskussion diskuteras huruvida någon av föräldrarna (oftast mamman) har påverkat barnet att inte träffa den andre föräldern. Det ställs ibland även krav från rätten på att barnets förmodade skäl till varför de uttrycker sin vilja på ett speciellt sätt ska vara ”tillräckligt” starka eller tydliga för att de alls ska tas i beaktande (Höjer och Röbbäck 2007). Barns synpunkter riskerar också att diskvalificeras mot bakgrund av rådande presumtioner om vad vuxna tycker är barnets bästa (Neale 2002; Piper 1997; 2000; Roche 1996; Trinder 1997; Rejmer 2003).

Beslut i enlighet med barns bästa

Att barns röster får en avgörande roll för besluten är ytterligare en nivå av barns delaktighet. Det verkar som antalet fall där barns vilja får vara avgörande för beslutet är väldigt få. En svensk studie om barn i verkställighet av boende- och umgängestvister beskriver att antalet barn vars vilja redovisas i domar inte verkar ha ökat, men däremot har de barn som väl får komma till tals verkar ha fått större inflytande på beslutet (Röbäck 2011).

I Sverige är det oftast föräldrarna som får ta ansvar för att förklara besluten för barnen. På Nya Zeeland har även detta ändrats på senare år. Om ombud (eller annan person som företräder ett barn) finns för barnet måste han/hon vidta alla rimliga åtgärder för att säkerställa att betydelsen av besluten förklaras för barnet i den omfattning, på ett sätt och på ett språk som barnet förstår. Ett antal domare har personligen börjat förklara sina beslut för barnen. Ytterligare en skillnad i förhållande till barns delaktighet på Nya Zeeland är att barn som är 16 år eller äldre och som är föremål för ett familjerättsligt domstolsbeslut, numera själv kan vända sig till domstol kring frågor om umgänge, för att få beslutet prövat. Ett barn som förfarandet gäller (eller är part i målet) kan också överklaga till Högsta domstolen (Taylor 2006).

Insatser för barn och föräldrar

Maria Eriksson

Även om det länge funnits olika insatser med syfte att hjälpa föräldrar att lösa konflikter eller att stödja barn vars föräldrar är i konflikt är utvärderingsforskningen på området relativt ”ung”. Färskta översikter över olika program och metaanalyser av befintliga studier ger ett stöd till fortsatt utveckling av området. Det vetenskapliga stödet för enskilda program och modeller är dock relativt svagt. Den här delen av kunskapsöversikten ger exempel på centrala frågor internationellt i forskningen om insatser för barn och föräldrar i svåra vårdnads- och umgängestvister. Det diskuterar också några exempel på den metodutveckling som pågår i Sverige idag.

En insatskedja med olika nivåer av hjälp

Föregående avsnitt behandlar frågan om barns delaktighet och rätt att komma till tals. Även när det gäller stöd och hjälp är barns delaktighet en viktig fråga (se Eriksson och Näsman, 2011).

Barn i svåra vårdnads- och umgängestvister kan ha en erfarenhet av maktlöshet, underordning och vuxna som inte ser och bekräftar barnet. Det gäller inte minst om det också finns andra problem i barnets familj utöver tvisten, som exempelvis missbruk eller våld.

En brist på delaktighet under en familjerättslig utredning kan förstärka dessa negativa upplevelser, och barns bild av sig själva och av vuxenvärlden som de upplevelserna ger upphov till.

Brist på delaktighet bidrar då till dessa barns utsatthet. Delaktighet däremot kan förmedla en bild av att världen kan vara annorlunda och att barn kan respekteras och få handlingsmöjligheter. Med hjälp av Aron Antonovskys salutogena perspektiv (1993) kan man uttrycka det som att delaktighet i en utredning kan bidra till barns utveckling av en känsla av sammanhang. Känslan av sammanhang består av tre dimensioner: begriplighet, hanterbarhet och mening. I familjer där barnen är utsatta på olika sätt försvåras utvecklingen av känslan av sammanhang. Därmed blir det viktigt att alla vuxna som möter utsatta barn gör vad vi kan för att inte förvärra situationen, utan i stället gör vad vi kan för att deras situation ska bli mer begriplig, hanterbar och meningsfull.

Därmed kan en ”insatskedja” för barn i svåra vårdnads- och umgängeskonflikter formuleras på följande sätt (jfr Broberg m. fl. 2010). För att kunna ge barn rätt hjälp och stöd behöver man veta om det är vårdnads- och umgängeskonflikten som är det huvudsakliga problemet, eller om finns annan problematik som barnet också behöver hjälp med.

Därför blir den första nivån av insatser screening och bedömning av problemen i familjen. Den andra nivån av stöd och hjälp är att dessa barn får ett bemötande som bekräftar deras utsatta situation och stärker deras känsla av sammanhang. Denna typ av ”insats” är något alla barn i dessa tvister behöver och strategier för att öka barnens delaktighet är en central del av hjälpen. Den tredje nivån utgörs av stödinsatser särskilt inriktade på barn i den här situationen, som exempelvis en stödgrupp för barn med skilda eller separerade föräldrar. Den fjärde nivån utgörs av specialiserat stöd för de barn som utvecklat egna svårigheter på grund av den situation de befinner sig i.

Medan nivå ett till tre i första hand består av preventiva insatser som syftar till att skydda och underlätta för barnen samt förhindra att de utvecklar svårigheter senare i livet, består den fjärde nivån av insatser för barn med egen problematik. man skulle också kunna formulera det som att medan insatser på nivå tre försöker hantera det lidande de här barnen är utsatta för, så handlar nivå fyra om kliniska problem (jfr Amato, 2010).

Det är möjligt att formulera en liknande kedja av insatser för barnens föräldrar. Den första nivån blir då också screening och bedömning av hur föräldrarnas problem ser ut. En andra nivå skulle vara insatser som fångar upp föräldrar tidigt i processen för att förebygga att konflikter fördjupas. På den tredje nivån finns dels olika medlingsinsatser som ska hjälpa föräldrar som redan utvecklat en konflikt att komma överens, dels insatser som ska hjälpa föräldrar att fokusera på och stödja sina barn på ett bättre sätt. Den fjärde nivån utgörs av insatser i fall där medling, föräldragrupper och liknande inte är tillräckligt, utan annan och mer långtgående hjälp behövs.

Olika typer av fall med ”hög konfliktnivå”

I forskningen om svåra vårdnads- och umgängeskonflikter har det framhållits att både i rättsliga sammanhang och bland utredare och medlare har termen ”hög konflikt” använts för många – och i grunden olika – typer av problem. Diskussionerna om vad som karakteriserar fall av hög konfliktnivå och hur dessa ska hanteras har också varit teoridriven och ibland har det empiriska underlaget varit ganska begränsat. Det finns därför ett behov av mer forskning för att differentiera bilden av tvister med hög konfliktnivå och de insatser som behövs för att hantera dem.

Med utgångspunkt i hur frågan om hög konflikt hanterats i familjerättstvister i Kanada föreslår ett par forskare att man bör göra skillnad på tvister som i grunden handlar om dålig kommunikation mellan föräldrarna, de som handlar om våld i nära relationer, och de som handlar om ett barns alienering från en förälder (Birnbaum och Bala, 2009). I och med att dessa ärenden handlar om i grunden olika problematik behöver de hanteras på olika sätt, det vill säga vilken insats det kan bli fråga om beror på vilken problematik ”konflikten” grundar sig i.

En nyckelfråga i bedömningen av vilken typ av ärende det är fråga om är att utesluta att grundproblematiken handlar om våld eller övergrepp. En historia av våld kan komma till uttryck både i form av dålig kommunikation och i form av ett barns avståndstagande från en förälder (såväl en våldsutövande förälder som en utsatt förälder eller förälder som inte skyddat mot övergrepp). Det är också viktigt att fånga upp om finns andra typer av problem, som missbruk exempelvis.

Bedömningar av konfliktnivå och föräldrasamarbete

I utvärderingar av insatser för föräldrar i tvist har olika bedömningsstöd och bedömningsinstrument använts för att ge en systematisk bild av bland annat det gemensamma föräldraskapet och konfliktnivå, vilket kan vara till hjälp även i bedömningen av lämpliga stöd och hjälpinsatser (jfr Jacobs och Jaffe, 2010). Det kan till exempel handla om bedömningar av:

- Styrkan i föräldraskapsalliansen, det vill säga den aspekt av relationen som har fokus på det gemensamma föräldraskapet (till skillnad från parrelationen)
- Närheten i barn-förälderrelationen
- Graden av konflikt mellan föräldrarna mer generellt under och efter parrelationen
- Graden av konflikt rörande vårdnad, boende, umgänge
- Grad av känslomässig anknytning till partnern

Förenklat kan man säga att ju lägre grad av föräldraskapsallians och närhet i barn-förälderrelationen, och ju högre grad av allmän konfliktnivå, konfliktnivå rörande de familjerättsliga frågorna, och grad av känslomässig anknytning till partnern, desto större är sannolikheten att föräldern/paret behöver hjälp för att hantera konflikten. Här blir frågan om

man ska i stället för att försöka med exempelvis samarbetsamtal ska gå direkt på mer ingripande insatser (se nedan), för att skydda barnen så mycket som möjligt och förhindra att konflikten förvärras.

Bedömningar i ärenden med våld

Även när det gäller ärenden där det förekommit våld behövs systematiska bedömningar. Idag pågår ett utvecklingsarbete i Sverige både när det gäller bedömningar av utsatthet och skyddsbehov för våldsutsatta kvinnor och barn som upplevt våld, och när det gäller riskbedömningar i familjerättsammanhang (se t.ex. Socialstyrelsen, 2009). Både när det gäller förarbetena till dagens lagstiftning (SOU 2005:43) och i litteraturen om riskbedömningar i familjerättsliga sammanhang har fokus tenderat att hamna på våldsutövaren och risken för upprepade våldshandlingar (jfr t.ex. Austin 2001). Något som inte diskuteras lika ingående är hur bedömningen kan inkludera barns upplevelser och röster om våld. När det gäller familjerätt handlar riskbedömningar också om att se olika möjligheter att ordna vårdnad, boende och umgänge på ett betryggande och positivt sätt för barnets bästa. Till den bedömning som ingår i detta hör inte bara att bedöma risken för att barn åter utsätts för våldsupplevelser utan också att bedöma risken för att barnen far illa av vårdnads- och umgängesarrangemang på grund av att de inte återhämtat sig från de våldsupplevelser de redan haft. Kunskap om barnets våldsupplevelser och om våldets konsekvenser för barnet är alltså avgörande för bedömningar av lämpliga insatser.

Man kan formulera det som att om det förekommit våld räcker det inte med riskbedömning i betydelsen säkerhetsbedömning, utan att det även krävs en trygghetsbedömning med fokus på barnets upplevelse och behov.

Här bör ingå en bedömning som kan fånga upp om barnet har utvecklat egna problem på grund av våldet, exempelvis symptom på posttraumatisk stress. Finns den problematiken ställer det helt andra krav såväl på hjälpen till barnet som på föräldrarnas förmåga att stödja barnets återhämtning, i synnerhet den våldsutövande förälderns förmåga. Bedömningar av risk och föräldraförmåga måste med andra ord sättas i relation till barnets behov (jfr Socialstyrelsen 2006. Se även American Psychological Association, 2010).

Insatser inriktade på föräldrar

Om det grundläggande problemet handlar om exempelvis våld eller missbruk kan det i första hand vara aktuellt med insatser som är inriktad på den problematiken. Dessa behandlas inte här, utan här handlar det om olika insatser som är utvecklade för att hantera just vårdnads- och umgängeskonflikter som det huvudsakliga problemet.

Medling och föräldrautbildning

Den vanligaste typen av hjälp riktad till föräldrar är samarbetsamtal, som är en svensk variant av det som i internationella sammanhang omtalas som medling. De svenska samarbetsamtalen finns dokumenterade på flera olika sätt (t.ex. Hydén, 2000) men någon större effektstudie har inte genomförts i Sverige. Därmed vet vi lite om hur effektiva dessa samtal är när det gäller att åstadkomma överenskommelser, hur länge effekterna sitter i, för vilka föräldrar de inte fungerar så bra, eller i vilken grad samarbetsamtal är ett lämpligt sätt att fånga upp och förebygga fall med hög konfliktnivå.

En färsk metaanalys av olika studier av medling internationellt ger en försiktigt positiv bild när det handlar om medlingens positiva effekter för de föräldrar som får den typen av insats (Shaw, 2010. Jfr Kelly, 2004). Det har dock konstaterats att medling inte är lika effektiv när det gäller hög-konflikt par (Jacobs och Jaffe, 2010). När det gäller våld kan det vara värt att notera att på många håll avråds från medling i dessa ärenden (jfr Socialstyrelsen, 2003). Därför utesluter en del studier om medlingens effekter ärenden med våld (Shaw, 2010). Det

betyder att kunskapsunderlaget om effekterna är ännu mer osäkert när det gäller den kategorin föräldrapar.

Det finns också empiriska studier som pekar på att medlare ofta misslyckas med att uppmärksamma ärenden där det förekommer våld, kanske så ofta som i hälften av fallen där detta faktiskt är ett problem (t.ex. Johnson m.fl. 2005). Det handlar både om att de screeningsinstrument som används inte är tillräckligt bra, att den lösnings- och framtidsorienterade inriktningen i medlingen flyttar fokus bort från historien med våld, samt om att tvistiga ärenden med våld kan vara väldigt komplexa och att det är svårt för medlare att hålla kvar fokus på våldet.

Om våldet inte uppmärksammas leder medlingen till negativa konsekvensen för offren för våld, vilket också dokumenterats i en svensk studie som tar upp av våldsutsatta kvinnors dåliga "förhandlingsläge" familjerättsliga tvister och samarbetsamtal (Ekbrand, 2006).

Forskningen pekar därmed på behovet av en tillräckligt utvecklad metodik för att uppräcka våld respektive för att följa upp konsekvenserna av medlingen. Vid uppföljningen måste fokus ligga på de utsattas säkerhet och hälsa.

I Sverige har det gjorts en del försök att utveckla metodiken i samarbetsamtal i fall där det förekommit våld. Ett exempel är den modell som utvecklats i Gävle kommun. Modellen bygger screening av ärenden för att upptäcka och kartlägga våld, ett stöd för att bedöma risk och grad av maktobalans i relationen, samt en differentiering av typen av samtal. Ju högre risk och ju större maktobalansen är, desto mer säkerhetsinriktad blir uppläggningsen av samtalen och desto mer kontroll tar samtalsledaren över själva samtalsituationen. I för svåra fall avråds från samarbetsamtal överhuvudtaget (se Gävle kommun, 2005). Någon effektutvärdering av modellen finns än så länge inte.

I både forskning och policydiskussioner har det hävdats att rättsprocessens uppläggning med två parter med varsitt ombud bidrar till att konflikter mellan föräldrarna förvärras. För att i stället motverka konflikter och bidra till lösningar har man i Norge utvecklat en modell för familjerättstvister inriktad på konflikt och försoning (se Rønbeck, 2006).

Modellen innebär att rättens aktörer – inklusive motsvarigheten till familjerätten och parternas ombud - aktivt försöker bidra till att hjälpa föräldrarna att komma överens. Arbetet är framtids- och lösningsorienterat och läggs upp som en process där det finns utrymme för föräldrarna att pröva hur olika överenskommelser fungerar i praktiken. Så långt tycks arbets sättet bidra till mindre utvecklade konflikter och mer långsiktigt hållbara överenskommelser mellan föräldrar samt färre återkommande tvister. I Sverige pågår för närvarande ett utvecklingsarbete där den här modellen prövas, bland annat på Södertörn.³⁵ Det är värt att notera att domare som prövat på konflikt- och försoningsmodellen påpekar att ärenden med våld innebär en särskild utmaning i det här arbetet (Kristensen, 2006). Även vid en medlingsinriktad modell för rättsprocessen har rätten ett ansvar för att se till att ärendet blir utrett tillräckligt så att barnets bästa tillvaratas (Heggdal, 2006:19). Rekommendationen är också att i de ärenden där modellen inte verkar vara en framkomlig väg (exempelvis med hänsyn till barnet bästa) bör processen avslutas snabbt och rätten hantera tvisten genom en dom.

En annan typ av insats som tidigt ska fånga upp föräldrar och förebygga tvister är utbildning för separerande föräldrar.

I Sverige är detta inte en så stor fråga, men bland annat i USA är det relativt vanligt med obligatoriska kurser för separerande föräldrar. Insatsen kan definieras som just en kortare föräldrautbildning med syfte att lära föräldrar hur de kan reducera barnens exponering för konflikter, hur de kan hålla barnen utanför konflikten och inte dra in dem som mellanhand och så vidare, samt att bidra till positivt samarbete mellan föräldrarna (se Fackrell m.fl.,

³⁵ Se Barn i svår vårdnadskonflikt efter föräldrarnas separation, <http://www.fou-sodertorn.se/index.php?id=234> [2011-03-21]

2011). En metaanalys av effektstudier av domstolsanknutna föräldrautbildningar i USA och Kanada tyder på att den här typen av insats kan förbättra föräldrarnas och barnens välbefinnande och förebygga nya tvister. Det finns dock en hel del metodologiska brister i existerande studier: de bygger oftast på självrapportering (det vill säga förändringar har inte bekräftats genom exempelvis observation), det är korta uppföljningstider och det finns få randomiserade studier (för att programmen ofta är obligatoriska). Resultaten ska alltså tolkas med viss försiktighet. Det har också påpekats att det behövs en mer nyanserad bild av vad det är som föräldrautbildningar och andra föräldraprogram förändrar: till exempel om det är fördelningen av tid mellan föräldrar, mönster i utövandet av ett gemensamt föräldraskap, eller enskilda föräldrars föräldraförmåga (se Sigal m.fl., 2011).

Sedan några år tillbaka finns svenska motsvarigheter till den här typen av föräldrautbildningar.

Ett exempel är BIFF- Barn i Föräldrars Fokus som vänder sig till föräldrar i vårdnads- och umgängeskonflikt (Ekbom, 2008). BIFF- modellen innebär en kortare gruppinsats (tre tillfällen) och den består dels av pedagogiska inslag, dels gruppsamtal.

Gruppen har tre syften: att inge föräldrarna hopp, att synliggöra barnets behov och situation, och att arbeta med frågan ”vad kan jag som förälder göra för att underlätta för mitt barn”. I grupperna ligger fokus på barnen och hur de påverkas av att ha föräldrar som befinner sig i en familjerättslig tvist. Tanken är att föräldrarna både ska få kunskap och ges möjlighet att reflektera över hur de kan stödja sitt barn. Ett viktigt redskap i arbetet är just att föräldrarna möter andra föräldrar med liknande erfarenheter. Gruppen träffas tre gånger, mammor och pappor i olika grupper. Modellen har utvärderats genom synpunkter från föräldrar och gruppleddare (Nyberg och Åkerlund, 2008). Någon effektstudie finns än så länge inte.

Föräldrakoordinator

Samtliga av de insatser som beskrivs i avsnittet ovan kan karaktäriseras som andra nivåns hjälp: syftet är framförallt att tidigt fånga upp och förebygga svåra konflikter. En del av de i litteraturen dokumenterade insatserna för föräldrar är dock mer omfattande och innebär en mer långtgående hjälp. De kan alltså vara ett alternativ om andra nivåns insatser inte bedöms vara tillräckliga. En sådan insats är föräldrakoordinator (parenting coordination, se Coates m. fl. 2004). Modellen har utvecklats i Kanada och USA och är en barncentrerad, alternativ modell för konfliktlösning som erbjuds föräldrar i ärenden med hög konfliktnivå. Den särskilt utbildade koordinatören hjälper föräldrar att omsätta sin ”föräldraplan” i praktik och hålla fast vid sina överenskommelser, genom att dels stödja och utbilda föräldrar om barns behov, dels medla och – med mandat från parterna – fatta beslut inom de ramar som satts av domstolen och/eller genom ett avtal. Eftersom det också ligger i rollen att fatta beslut om det blir nödvändigt bör koordinatören tillsättas av domstolen. Det finns visst forskningsstöd för modellen, även om den än så länge inte utvärderats särskilt ingående (Barsky, 2011; Kelly, 2004). Det finns också vissa svårigheter inbyggda i det här arbetssättet, i och med att uppdraget som föräldrakoordinator blandar flera olika roller (utbildare, medlare, beslutsfattare och så vidare, se Barnsky, 2011).

När det gäller frågan om våld tas den upp i riktlinjerna för föräldrakoordinatorer, både när det gäller kompetens och det direkta arbetet med föräldrar (AFCC Task Force 2006). Det betonas att de som arbetar som föräldrakoordinator måste ha kompetens om våld, att de måste screena för våld, att de i de fall det också finns en historia av våld aktivt måste arbeta för att minska risken för tvång och hot, inleda uppdraget och informera föräldrar i separata sessioner, följa besöks/kontaktförbud och så vidare (se Guidelines, VI:D, AFCC Task Force, 2006:169). Det är värt att notera att i och med att en föräldrakoordinator ges ett större mandat att fatta beslut än vad exempelvis en medlare gör ger modellen potentiellt större möjligheter att bidra till

skydd av våldsutsatta föräldrar och barn. Även den här insatsen finns i Sverige och i med att föräldrakoordinator provas i det utvecklingsarbete som pågår bland annat på Södertörn.³⁶

Kombinerad medling och terapi

Medan medling, föräldrakurser, föräldragrupper ger hjälp till många föräldrar är dessa insatser som sagt inte lika effektiva när det gäller hög-konflikt par. Därför har olika modeller för att hjälpa just dessa föräldrar utvecklas på olika håll i världen. Eftersom det framförallt är i den engelskspråkiga delen av världen som utvecklingsarbetet pågått behöver olika modeller ”översättas” och anpassas till svenska förhållanden. Föräldrakoordinator är ett sådant exempel. Ett annat är en relativt ny interventionsmodell som förts fram av the Family Mediation Centre (FMC) i Australien.³⁷ Modellen kombinerar medling med terapi (Cojoint Mediation and Therapy, CoMeT). Utgångspunkten är att i fall med hög konfliktnivå finns det ofta underliggande känslomässiga problem. Dessa kräver en kompetens som går långt utöver det vanliga medlingsarbetet i familjerättsärenden, vilket innebär en rationell, problemlösande och framtidsorienterad insats. I CoMeT arbetar i stället en medlare och en terapeut tillsammans med paret. Än så länge är utvärderingsresultaten lovande (Jacobs och Jaffe, 2010).

Insatser riktade direkt till barn

Ytterst är insatser inriktade på föräldrar visserligen ett slags indirekta hjälpinsatser för barnen. Det är dock viktigt att även utveckla insatser riktade direkt till barn.

Information och återkoppling

Av inledningen av det här avsnittet framgår att försök att öka barns delaktighet är en del av en första nivå av hjälp till barnen. Den information, dialog och återkoppling barnet erbjuds i eller i anslutning till utredande samtal eller rättsprocessen (se avsnittet om delaktighet, om återkoppling i Nya Zeeland) kan i sig göra det lättare för barnet att förstå sin situation (begriplighet) och göra den mer förutsägbar (hanterbar).

Ökad delaktighet kan alltså öka barns möjligheter att förstå och hantera sin situation. Den kan också förmedla mening genom att barnen upplever att de som personer har betydelse och att deras deltagande behövs och är respekterat. Om delaktigheten också omfattar ett utrymme för fokus på barnens egna frågor kan den också bidra till ökad begriplighet – och dessutom skapa utrymme för kunskap om teman som vuxna kanske inte tänkt på att fråga om.

Barninkluderande medling

En annan typ av insats som också hör hemma på den här nivån är olika modeller för att involvera barn mer direkt i medling. Ett exempel från Australien är barn-inkluderande medling (child-inclusive mediation) där barnet får komma till tals med hjälp av en särskild samtalspart som också fungerar som barnets företrädare i medlingsprocessen (McIntosh m. fl., 2007).

Den kan närmast beskrivas som en specialiserad medlingsmodell där den teoretiska basen utgörs av anknytnings- och utvecklingspsykologi. Målet är att hjälpa föräldrar att återskapa och säkra en känslomässigt stabil bas för sina barn efter separationen/skilsmässan. Arbetssättet bygger på en noggrann utvärdering av föräldrarnas förmåga och lämpligheten i att arbeta barn-inkluderande, möten med och bedömning av barnet av en oberoende specialist, följt av en dialog mellan föräldrarna, barnspecialisten och medlaren. Dialogen fokuserar de specifika utvecklingsmässiga och känslomässiga behov som barnet har. Medlingsprocessen

³⁶ Se Barn i svår vårdnadskonflikt efter föräldrarnas separation, <http://www.fou-sodertorn.se/index.php?id=234> [2011-03-21]

³⁷ Se <http://www.mediation.com.au/home.html>

fortsätter sedan med den här dialogen som utgångspunkt. Poängen är att det här arbetssättet går ett steg längre än att göra medlingsprocessen barncentrerad i barns frånvaro. I stället inkluderas barnets åsikter och behov, om än indirekt genom barnspecialisten/barnets företrädare.³⁸ Forskningen pekar på att en sådan inkludering av barnen kan ha en positiv effekt på deras hälsa och välbefinnande efter skilsmässor och separationer (McIntosh, 2007). En viktig förutsättning är dock att inte inkluderingen av barn ökar pressen på dem. Barn-inkluderande medling är idag ett väletablerat arbetssätt i Australien, och vissa förespråkar ett sådant arbetssätt även i fall där det finns en historia av våld (t. ex. Shea Hart, 2009). Om arbetssättet ska användas även i dessa fall ställs dock särskilda krav på specialistkunskaper om just våld i nära relationer, krav på säkerhetsarbetet kring barnen, bedömningarna av såväl föräldrarnas lämplighet för barn-inkluderande arbete, barnets behov, risk och säkerhet, och så vidare.

Stödgrupper för barn

På nästa nivå av insatser återfinns stödinsatser särskilt utarbetade för barn med separerade föräldrar och/eller föräldrar som befinner sig i en vårdnads- eller umgängeskonflikt. Den vanligaste formen av stöd är någon form av gruppinsats. Grupperna har oftast en pedagogisk inriktning och syftar till att hjälpa barn att hantera de känslor som är förknippade med konflikten mellan föräldrarna, stödja barnens copingstrategier, hjälpa dem att anpassa sig till de förändringar som skilsmässan eller separationen innebär, att ge information och normalisera barnens upplevelser av föräldrarnas konflikt.

Än så länge är effekterna av den här typen av program inte så beforskade (Pollet, 2009). Därmed har förhållandevis lite forskningsbaserad kunskap om för vilka barn den här typen av insats är tillräcklig och vilka barn som behöver en mer utvecklad hjälp.

I Sverige finns sedan ett antal år tillbaka liknande modeller för barngrupper och där ”Skilda Världar” kanske är den mest spridda (Andersson och Grane 2006; 2008). Modellen Skilda Världar består dels av 10 träffar i barngruppen med olika teman samt en återträff, dels av vissa kontakter med barnens föräldrar, enskilt och i grupp vid föräldraträffar. Än så länge finns ingen effektutvärdering av modellen eller av den här typen av stödgrupper.

När information och stöd inte räcker?

Medan stödgrupper för barn alltså vuxit fram på olika håll i landet är det fortfarande oklart i vilken mån det finns stöd och hjälp för barn som behöver mer hjälp, för att de utvecklat en egen problematik på grund av föräldrarnas konflikt (exempelvis beteendeproblem). Här krävs sannolikt en barn- och ungdomspsykiatrisk kompetens.

Referenser

- AFCC Task Force on Parenting Coordination (2006). Guidelines for Parenting Coordination, Family Court Review 44 (1), s. 164-181.
- Amato, P. R. (2010). Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments, Journal of Marriage and Family 72 (June), s. 650-666.
- American Psychological Association (2010). Guidelines for Child Custody Evaluations in Family Law Proceedings, American Psychologist 65 (9), s. 863-867.
- Andersson, B. & Grane, B. (2006). ”Mina föräldrar är skilda” Om gruppverksamhet för barn med skilda föräldrar. Stockholm: BRIS
- Andersson, B. & Grane, B. (2008). ”Skilda Världar” – en gruppverksamhet för barn till skilda föräldrar, i Forinder, U. & Hagborg, E. (red.) Stödgrupper för barn och ungdomar. Lund: Studentlitteratur, s. 165-182.

³⁸ För en mer utvecklad beskrivning, se <http://www.aifs.gov.au/afrc/pubs/issues/issues1/issues1.pdf>, eller på svenska: <http://www.sfsr.se/index.php?special=articles&id=13>

- Antonovsky, A. (1993). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Austin, W. G. (2001) Partner violence and risk assessment in child custody evaluations, *Family Court Review* 39 (4), s. 483-496.
- Barsky, A. E. (2011). Parenting Coordination: The Risks of a Hybrid Conflict Resolution Process, *Negotiation Journal* 27 (1), s. 7-27.
- Birnbaum, R. & Bala, N. (2010). Toward the Differentiation of High-Conflict families: An Analysis of Social Science Research and Canadian Case Law, *Family Court Review* 48(3), s. 403-416.
- Broberg, A., Almqvist, K., Almqvist, L., Axberg, U., Cater, Å. K., Eriksson, M., med Forssell, A., Grip, Ka., Iversen, C., Sharifi, U. (2010). *Stöd till barn som upplevt våld mot mamma. Preliminära resultat från en nationell utvärdering*. Göteborg: Göteborgs universitet, Psykologiska institutionen.
- Coates, C. A., Deutsch, R., Starnes, H., Sullivan, M. J., Sydlik, B. (2004). Parenting Coordination for High-Conflict Families, *Family Court Review* 42 (2), s. 246-262.
- Ekbo, I. (2008). *Barn i Föräldrars Fokus. En utbildning för mammor och pappor som befinner sig i familjerättsliga konflikter*. Stockholm: Rädda Barnen
- Ekbrand, H. (2006). *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Eriksson, M. & Dahlkild-Öhman, G. (2008). Motstridiga förståelser av risk och riskbedömningar i familjerättsammanhang, i Eriksson, M., Cater, Å. K., Dahlkild-Öhman, G., Näsman, E. (red.) *Barns röster om våld – att tolka och förstå*. Malmö: Gleerups,
- Eriksson, M. & Näsman, E. (2011). *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten – om barns perspektiv, delaktighet och giltiggörande*. Stockholm: Gothia.
- Fackrell, T. A., Hawkins, a. J., Kay, N. M. (2011). How Effective are Court-Affiliated Divorcing Parents Education Programs? A Meta-Analytic Study, *Family Court Review* 49 (1), s. 107-119.
- Gävle kommun (2005). *Våld i nära relationer och samarbetsamtal. Ett metodutvecklingsprojekt vid Familjerätten i Gävle*. Gävle: Gävle Kommun, Kvalitet & Uppföljning, 2005:10 [http://epi.gavle.se/gk/t_sida.aspx?id=9051]
- Heggdal, H. (2006). Saksbehandling etter de nye saksbehandlingsreglene i barneloven ved Oslo tingrett, i *Rettsmøter under saksforberedelsen i barnefordelingssaker*. Oslo: Domstoladministrasjonen, Rapport 1/2006, s.16-19.
- Hydén, M. (2000). *Samarbetsamtal – socialt arbete med föräldrar*. Stockholm: Socialstyrelsen, SoS-rapport 2000:7.
- Jacobs, N. & Jaffe, R. (2010). Investigating the Efficacy of CoMeT, a New Mediation Model for High-Conflict Separating Parents, *The American Journal of Family Therapy* 38 (?), s. 16-31.
- Johnson, N. E., Saccuzzo, D. P, Koen, W. J. (2005). Child Custody Mediation in Cases of Domestic Violence: Empirical Evidence of a Failure to Protect, *Violence Against Women* 11 (8), s. 1022-1053.
- Kelly, J. B. (2004). Family Mediation Research: Is There Empirical Support for the Field?, *Conflict Resolution Quarterly* 22 (1-2), 3-35.
- Kristensen, M. F. (2006). Saksbehandling etter de nye saksbehandlingsreglene i barneloven ved Trondheim tingrett, i *Rettsmøter under saksforberedelsen i barnefordelingssaker*. Oslo: Domstoladministrasjonen, Rapport 1/2006, s.12-15.
- McIntosh, J. E., Wells, Y. D., Long, C. M. (2007). Child-focused and child inclusive Family Law dispute resolution: One year findings from a prospective study of outcomes, *Journal of Family Studies*, 13 (1), s. 8-25.

- Nyberg, E. & Åkerlund, E-M. (2008). BIFF – Barn i Föräldrars Fokus - en hjälp till föräldrar i vårdnadstvist att fokusera på barnet. En utvärdering av föräldrautbildningen BIFF – Barn i Föräldrars Fokus. Tullinge: FoU Södertörn.
- Pollet, S. L. (2009). A Nationwide Survey of Programs for Children of Divorcing and Separating Parents, *Family Court Review* 47 (3), s. 523-543.
- Rønbeck, K. (2006). Fra konflikt til forsoning – Barnefordeling i et rettsbasert forsøksprosjekt, i Domstoladministrasjonen, Rettsmøter under saksforberedelsen i barnefordelingssaker. Oslo: Domstoladministrasjonen, Rapport 1/2006, s. 4-11.
- Shaw, L. A. (2010). Divorce Mediation Outcome Research: A Meta-Analysis, *Conflict Resolution Quarterly*, 27 (4), s. 447-467.
- Shea Hart, A. (2009). Child-Inclusive Mediation in Cases of Domestic Violence in Australia, *Conflict Resolution Quarterly* 27 (1), s. 3-26.
- Sigal, A., Sandler, I., Wolchik, S., Braver, S. (2011). Do Parent Education Programs Promote healthy Postdivorce parenting? Critical Distinctions and a Review of the Evidence, *Family Court Review*, 49 (1), s. 120-139.
- Socialstyrelsen (2006) Grundbok. Barns behov i centrum (BBIC). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2009). Socialtjänstens arbete med våldsutsatta kvinnor och deras barn. Utveckling och prövning av standardiserade bedömningsinstrument. Slutrapport till regeringen 1 december 2009. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2005:43 Vårdnad - boende - umgänge: Barnets bästa, föräldrars ansvar. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté. Stockholm: Fritzes.

Websidor

- Australian Family Relationships Clearinghouse, <http://www.aifs.gov.au/afrc/> [2011-03-21]
- Barn i svår vårdnadskonflikt efter föräldrarnas separation, <http://www.fou-sodertorn.se/index.php?id=234> [2011-03-21]
- Caring Dads Program, <http://www.caringdadsprogram.com/> [2011-03-21]
- Department of Justice, Canada, <http://www.justice.gc.ca/> [2011-03-21]
- http://www.justice.gc.ca/eng/pi/fcy-fea/lib-bib/rep-rap/2001/2001_7/toc-tdm.html#tc
- The Family Mediation Centre, <http://www.mediation.com.au/home.html> [2011-03-21]
- Familjerättssociomernas riksförening, <http://www.sfsr.se/> [2011-03-21]
- National Family Mediation, <http://www.nfm.org.uk/> [2011-03-21]

Bilaga 1

Domstolens handläggning – samförståndslösning

Annika Rejmer

Målsättningen med 2006 års reform av föräldrabalken var att stärka barnperspektivet och barnets bästa genom att underlätta för föräldrar att komma överens. Till grund för reformen låg lagstiftarens antaganden om att samförståndslösningar skapar förutsättningar för att bilägga konflikter snabbare och billigare³⁹. Därutöver antogs att en samförståndslösning är en mera hållbar lösning än ett domstolsavgörande eftersom parterna genom en samförståndslösning ges möjlighet att utöva inflytande över tvistens lösning. Lagstiftaren förutsatte därutöver att det, nästan alltid, är bäst för barn om föräldrar kommer överens. En samförståndslösning förutsattes dessutom kunna bidra till att skapa lugn och ro kring barnet och skapa förutsättningar för att båda föräldrarna ska kunna upprätthålla en nära och god kontakt med barnet⁴⁰. Det har visserligen bara gått fyra år sedan reformen genomfördes men av domstolsverkets statistik framgår att antalet inkomna vårdnadsfall har ökat med närmare 35 procent sedan 2006⁴¹.

Lagstiftarens antaganden om samförståndslösningar genom medlande insatser har stöd i den internationella forskningen. Exempelvis finns stöd för att familjemedling, som ges i ett tidigt skede, minskar antalet stämningar i domstol⁴², att konflikterna biläggs snabbare och att familjemedling leder till fler överenskommelser och att överenskommelsen vanligtvis resulterar i att föräldrarna beslutar sig för att bibehålla en gemensam vårdnad⁴³. Det finns också studier som visar att familjemedling bidrar till att föräldrarna känner sig mera nöjda, detta gäller särskilt pappor, än efter ett domstolsavgörande. Det kan förklaras av att familjemedling bidrar till att föräldrarna upplever att de utan press och med bibehållen kontroll över konfliktlösningen får möjlighet att ingå en samförståndslösning för sina barns skull. Tidigare studier visa också att familjemedling bidrar till att pappors delaktighet i sina barns liv ökar och att denna ökning består upp till tolv år efter separationen⁴⁴. Det saknas dock vetenskapligt stöd för att familjemedling i sig bidrar till en bättre mental hälsa hos barn och föräldrar. Däremot finns det stöd för att det föreligger ett samband mellan barns psykiska problem och föräldrarelationen. Ju bättre fungerande föräldrarnas relation desto färre barn med psykiska problem⁴⁵.

Det finns sammanfattningsvis forskning som visar att familjemedling är en fungerande metod för att lösa familjerättsliga konflikter. Resultaten är dock inte villkorlösa. Tidigare forskning visar att en framgångsrik familjemedling förutsätter utbildade och erfarna medlare. Dessutom visar tidigare forskning att chanserna för en framgångsrik medling ökar om föräldrarna får hjälp i ett tidigt skede av separationsprocessen och om medlingen pågår under en längre period⁴⁶.

Det finns ett flertal olika modeller för att medla i mellanmänskliga konflikter⁴⁷. Gemensamt för samtliga är att en neutral medlare leder en frivillig förhandling mellan två parter som är i konflikt med varandra med målsättningen att de ska nå en överenskommelse. Målsättningen

³⁹ Prop. 2004/05:131 s 211.

⁴⁰ Prop. 2005/06:99 s. 62f.

⁴¹ Se, www.domstolsverket.se

⁴² Emery & Wyr 1987, 1991.

⁴³ (Emery et al 1991)

⁴⁴ (Kelly 2004).

⁴⁵ (Emery 1995).

⁴⁶ Kelly 2004.

⁴⁷ Lindell 2000, s 78f.

med medlingen är att parterna ska nå en överenskommelse som de upplever som en ”win-win” situation. Medlarens uppgift är att facilitera en förhandling mellan parterna där konflikter identifieras, diskuteras och löses. Medlaren utövar således inte någon makt över parterna och får inte styra över innehållet i överenskommelsen.⁴⁸ Själva tillvägagångssättet kan indelas i olika faser; medlarens introduktion, öppningsanförande av parterna, insamling av information, identifikation av konflikter, generering av lösningsförslag, förhandling, överenskommelse och avslutning⁴⁹. Vanligtvis träffas parterna fysiskt under medlingen. Mötet mellan parterna kan ha ett pedagogiskt syfte eftersom parterna får tillfälle att lära sig ett hövligt och känslomässigt distanserat sätt att förhålla sig till och förhandla med varandra. Med familjemedling avses vanligtvis medling i konflikter som rör bodelning, underhåll, vårdnad, boende och umgänge om gemensamma barn⁵⁰. Familjemedling har samma struktur som medling generellt sett. Det finns även särskilt utarbetade modeller för familjemedling men dessvärre saknar de flesta en teoretisk förankring och vanligtvis är de inte vetenskapligt utvärderade⁵¹. Att medlaren inte får utöva något inflytande över innehållet i en eventuell överenskommelse mellan parterna kan vara problematiskt om medlingen i familjekonflikter sker i offentlig regi eftersom såväl barnkonventionen som nationell lagstiftning föreskriver att barnets bästa ska vara överordnat föräldrarnas intressen. Om föräldrarna har förmågan att sätta barnets behov före sina egna är troligtvis föräldrarnas överenskommelse bäst för barnet. Om däremot överenskommelsen har fokus på att få till stånd en överenskommelse som föräldrarna upplever som rättvis kan det vara mera tveksamt om överenskommelsen är till barnets bästa.

För att kunna styra och påverka föräldrars överenskommelser så att barnkonventionen och den nationella lagstiftningens intentioner uppfylls har hybrider av familjemedling utvecklats. Att barnet bästa ska vara vägledande har bidragit till att det i exempelvis i Australien har utvecklats två modeller för medling som tar sin utgångspunkt i barnkonventionen. I modellerna har kravet på medlarens neutralitet tonats ned så att medlaren aktivt kan facilitera föräldrarna mot en lösning som sätter barnets bästa i fokus och som har målsättningen att reducera separationens och konfliktens påverkan på barnet. I den ena modellen, den s.k. barnfokuserade modellen tas utgångspunkt i barnkonventionen artikel 3 om barnets bästa, vilket innebär att barnets behov ska beaktas under medlingen. I den andra modellen, den s.k. barninkluderande modellen, tas utgångspunkt i både artikel 3 och 12. I artikel 12 föreskrivs barns rätt att komma till tals i frågor som berör dem. Den barninkluderande modellen går därigenom ett steg längre genom att barnet under medlingen får komma till tals avseende sina önsknings och behov. En utvärdering visar att båda modellerna leder till en reduktion av föräldrarnas konfliktnivå men att den barninkluderande modellen därutöver bidrar till att förbättra föräldrarnas relation och därigenom deras föräldraförmåga och barnets känslomässiga välbefinnande⁵².

Inom familjemedlingen ses det inte som ett misslyckande om föräldrar återkommer för att omförhandla en tidigare överenskommelse. Det betraktas snarare som naturligt eftersom barnets behov av föräldrarna förändras över tid⁵³. Överenskommelser kring barns vårdnad, boende och umgänge skiljer sig dessutom från den gängse avtalstanken eftersom överenskommelsen berör en tredje part, barnet, som inte behöver ha samma intention eller vilja att uppfylla föräldrarnas överenskommelse⁵⁴.

⁴⁸ Lindell 2000, s 69f.

⁴⁹ Lindell 2000, s 78f

⁵⁰ Emery 1995.

⁵¹ Emery 1995.

⁵² MacIntosh et al 2008.

⁵³ Emery 1995

⁵⁴ Se Held

Familjemedling har gett upphov till ett flertal kontroverser. Exempelvis har bristen på utbildning i medling och det faktum att titeln medlare är oskyddad varit föremål för diskussioner. Vidare har det förts diskussioner om vilken profession som har bäst förutsättningar för att medla i familjekonflikter, jurister eller beteendevetare. En annan kontrovers har rört medling i privat och offentlig regi. Domare är ofta framgångsrika medlare genom att de får parterna att uppnå överenskommelser. Vissa menar att detta kommer sig av att domstolsanknutna medlare har en fördel av att ha domstolssystemets auktoritet i ryggen men överenskommelsernas hållbarhet har ifrågasatts. Andra kontroverser har handlat om familjemedling ska vara obligatorisk eller frivillig och om och när medling är olämplig⁵⁵. Exempelvis har flera forskare påtalat olämpligheten i att använda medling som konfliktlösningsmetod då maktbalansen mellan parterna är ojämn och då våld har förekommit (se ex Kelly 2002).

Samförståndslösning

Bestämmelserna om domstols skyldighet att verka för samförståndslösningar i tvistemål återfinns i rättegångsbalken 42:6 p. 5 som stadgar att; utfärdas stämning, skall förberedelse i målet äga rum. Förberedelsen har till syfte att klarlägga om det finns förutsättningar för förlikning eller annan samförståndslösning. Av förarbetena till 2006 års reform framgår inte hur begreppet samförståndslösning ska tolkas. En definition av begreppet samförståndslösning lanserades i utredningen, ”Medling, förlikning och andra samförståndslösningar” (SOU 2001:103, s 297), som innebar att begreppet skulle ses som ett övergripande begrepp som täcker förlikningsförsök i såväl dispositiva som indispositiva civilrättsliga mål. Förslaget tycks dock inte ha fått något större genomslag. I kommentarer till RB 42:6 p 5 tolkas begreppet förlikning som överenskommelser i dispositiva frågor medan begreppet samförståndslösning tolkas som frivilliga överenskommelser i indispositiva frågor⁵⁶. Dispositiva mål är sådana mål i vilka konflikten kan lösas genom att parterna gör upp i godo utan rättslig prövning. Indispositiva mål kräver däremot en rättslig prövning. Om denna tolkning har accepterats eller inte är svårt att avgöra men vid en genomgång av när begreppet samförståndslösning används i rättskällorna framkommer att det endast är i samband med indispositiva vårdnadstvister. I en rättssociologisk enkätundersökning, från 2008, riktad till domare vid tingsrätt framkom i en öppen fråga att domare generellt sett tolkar begreppet samförståndslösning som att de ska verka för att föräldrarna når ett gemensamt förhållningssätt till konflikten. Det innebär enligt domarna att de ska verka för att båda parterna ska vilja komma fram till en fungerande lösning. En domare formulerade sig så här; jag ska förmå föräldrarna att bli ense om att de inte tycker lika och ändå förmå dem att se ett värde i att nå en överenskommelse. Därutöver inbegriper ett gemensamt förhållningssätt, enligt domarna, att parterna accepterar att en samförståndslösning alltid är en kompromiss. Enligt domarna innebär det att de ska få båda parterna att acceptera att inte någon av dem kommer kunna få sin vilja igenom helt och hållet och därmed ska domarna också förmå föräldrarna att ge avkall på sin ursprungliga uppfattning.

Domares skyldighet att verka för samförståndslösningar

Domarnas skyldighet att ta upp frågan om förlikning och samförstånd med parterna regleras i RB 42:17:1 st. som föreskriver att; Rätten skall, om det är lämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter, verka för att parterna förlikas eller på annat sätt uppnår en samförståndslösning. Av resultaten från enkätundersökningen framgår att 20 % av de domare som har besvarat enkäten inte alltid klarlägger förutsättningarna för att uppnå en

⁵⁵ Emery 1995, Kelly 2004.

⁵⁶ Se exempelvis se <http://www.westlaw.se>

samförståndslösning mellan föräldrarna med motiveringen att konflikten, i detta skede, är för djup för att lösas i samförstånd. De domare som har utvecklat sitt svar menar att det är meningslöst att klarlägga förutsättningarna eftersom samarbetsamtalen fyller samma funktion och att föräldrarnas stämning i tingsrätt visar att samarbetsamtalen har misslyckats och att förutsättningar för en samförståndslösning därför saknas. 80 % av domarna uppger emellertid att de alltid klarlägger förutsättningarna för en samförståndslösning. I motiven till RB 42:17, finns ett tillvägagångssätt för förlikningsförfarandet beskrivet och där framgår att domare bör ta upp en diskussion om förlikning först då parterna är införstådda med det materiella rättsläget. Det framgår också att domare inte bara förväntas döma i tvisten utan också att till viss del fungera handlingsdirigerande. Avseende formerna för förlikning förespråkas att domarna ges stor frihet att agera. De bör exempelvis kunna påpeka för- och nackdelar med olika lösningar samt påtala om bevisningen förefaller otillräcklig⁵⁷. Enligt motiven ska det inte heller anses som otillbörligt om domare är aktiva och föreslår förlikningsuppörelser⁵⁸. Motiven är skrivna innan begreppet samförståndslösning fördes in i lagstiftningen och ger således inte någon specifik vägledning avseende tillvägagångssättet för att uppnå samförståndslösningar. Av enkätsvaren framgår att domarna anser att deras huvudsakliga målsättningar med att verka för en samförståndslösning är att lösa föräldrarnas konflikt (95 %) och förmå dem att ingå en samförståndslösning (92 %).

Hur uppnås en samförståndslösning i domstol?

Av enkätsvaren framgår att de allra flesta domarna har fysiska träffar med parterna under förberedelsen i syfte att uppnå en samförståndslösning men av svaren framgår också att 10 % av domarna ibland använder ett skriftligt förfarande. De domare som träffar parterna fysiskt är eniga om att det oftast krävs fler än två möten för att uppnå en samförståndslösning. Under dessa möten redogör drygt hälften av domarna alltid för samtalsprocessen och klargör sin egen neutralitet och objektivitet. Dessutom låter de föräldrarna beskriva konfliktens bakomliggande händelseförlopp. De flesta domarna (80 %) klarlägger också barnets behov och låter föräldrarna ange sin önskade lösning på konflikten. Dessa domare klarlägger också eventuella skillnader mellan föräldrarnas önskade lösningar på konflikten och barnets behov. I arbetet med att förhandla fram en lösning undersöker domarna olika möjliga lösningar. Lösningarna läggs antingen fram av föräldrarna under inrådan från sina ombud eller av domaren. Varannan domare låter dessutom föräldrarna pröva dessa lösningar och utvärderar dem. Lösningarna utvärderas utifrån föräldrarnas önskemål och barnets behov samt utifrån lösningens praktiska genomförbarhet. Var tredje domare beaktar dock inte lösningens praktiska genomförbarhet. Enligt domarna utarbetas en samförståndslösning av föräldrarna, ombuden och domaren tillsammans under domarens ledning.

En majoritet av domarna (70 %) uppger att förädrabalkens bestämmelser utgör utgångspunkten för utformningen av samförståndslösningen men det uppfattas inte enbart som positivt, exempelvis uppger var tredje domare att lagstiftningen alltid begränsar antalet möjliga lösningar och varannan domare menar att den inverkar på möjliga lösningar ofta. Av överenskommelsen framgår, enligt domarna (70 %), vem av föräldrarna som ska göra vad och när. I överenskommelsen regleras däremot sällan hur framtida tvister mellan parterna ska lösas.

I enkätundersökningen ombads domarna också att med egna ord beskriva sitt tillvägagångssätt för att klarlägga förutsättningarna för samförståndslösningar. Av svaren framgår att det är ett processorienterat arbete som kan indelas i olika faser; 1)

⁵⁷ prop. 1986/87:89 s 111-114.

⁵⁸ Brodin, 2008, ss. 149-168

probleminventering, 2) kartläggning av barnets behov, 3) kartläggning av alternativa lösningar, 4) förhandling och 5) överenskommelse. Vanligtvis inleder domarna arbetet med att kartlägga bakgrunden till parternas problem utifrån vad som uppgivits i stämningsansökan och vad som framkommer i samtal med parterna under förberedelsen. Samtalen kan föras såväl enskilt som gemensamt. Domarna uppger att samtalen ofta förs i en ifrågasättande ton i syfte att få parterna att sätta ord på sitt handlande och sina ståndpunkter. Några domare påpekar också att det kan vara lika viktigt att klarlägga vad föräldrarna är ense om som vad de är oense om. Därefter kartlägger domarna omständigheter som föräldrarna anser vara av vikt för barnet, exempelvis nuvarande boende, skolgång, ny familjebildning och syskon. För att reda ut barnets behov och önskemål ytterligare kan kontakt tas med BUP, förskola och skola. Därefter börjar domaren utreda alternativa lösningar på konflikten. Det sker ofta genom att domaren har enskilda samtal med parterna. Under samtalen ställer domaren frågor till föräldrarna, exempelvis om de vill lösa konflikten genom en samförståndslösning, om parterna har ytterligare konflikter och om de kan och vill försöka tillgodose barnets behov. Om det finns förutsättningar för att uppnå en samförståndslösning inleder domaren därefter en förhandlingsfas där domaren kan lämna konkreta förslag till lösning på konflikten. Av svaren framgår också hur enskilda domare går tillväga. Resultaten indikerar att tillvägagångssätten är individuella och varierande men att det finns fyra huvudsakliga tillvägagångssätt. Majoriteten av domarna (60 %) uppger att de försöker få igång kommunikationen med och mellan föräldrarna. Därefter håller domarna enskilda samtal med parterna. Flera domare, oavsett tillvägagångssätt, poängterar vikten av att avsätta gott om tid för samtalen med föräldrarna för att få igång kommunikationen mellan parterna och att det är en fördel om parternas ombud inte är närvarande. Hälften av de domare som använder kommunikationsstrategin upplever att de ofta uppnår en lösning medan den andra hälften menar att den fungerar ibland. En tredjedel av domarna uppger att de verkar för en samförståndslösning genom att argumenterar utifrån lagstiftningen. Vissa domare argumenterar utifrån att parterna vet sitt barns bästa och att samförståndslösningar så gott som alltid är bäst för barnet. Domarna beskriver tillvägagångssättet som att de väddar, tjuvar, argumenterar eller föreläser om barnets bästa för föräldrarna. Strategin att argumentera utifrån barnets bästa och föräldraförmågan menar domarna är en fungerande strategi som ofta leder till en lösning. Andra domare uppger att de argumenterar utifrån processen och att gå igenom konsekvenserna av olika lösningar. Hälften av domarna anser att de ofta uppnår en samförståndslösning genom denna strategi medan den andra hälften menar att den fungerar ibland. 7 % av domarna uppger att de använder en strategi som innebär att en extern person verkar för en samförståndslösning. Det innebär att domarna, om parterna inte är villiga till att försöka nå en samförståndslösning, remitterar dem direkt till samarbetsamtal alternativt anlitar en extern medlare. Om parterna med stöd av samarbetsamtal eller medling uppnår en lösning ger vissa av domarna parterna en möjlighet att pröva den under en kortare tid varefter den utvärderas. De flesta domare som använder denna strategi uppger att den fungerar ibland.

Att remittera föräldrar till samarbetsamtal är dock något som i princip alla domarna (90 %) gör i handläggningen och de uppger att det ibland eller ofta leder till en lösning på konflikten. Remitterade samarbetsamtal är således något som de flesta domare anser ligga utanför de egna försöken till att uppnå samförståndslösningar. Däremot är det inte lika vanligt att medlare anlitas. Var fjärde domare svarar att de aldrig förordnar en extern medlare och motiverar sitt agerande med att parterna inte är intresserade av medling, att de själva är lika bra på att medla, att det är svårt att få tag på medlare eller att de är dyra. Närmare 70 % av domarna svarar emellertid att ibland anlitas externa medlare på den egna tingsrätten med referens till en kollega som har utnyttjat denna möjlighet vid något eller några enstaka tillfällen.

Vilka förutsättningar måste föreligga för att en samförståndslösning ska kunna uppnås?

Domarna tillfrågades också om vad som krävs för att lyckas uppnå en samförståndslösning. Enligt domarna finns förklaringen till framgång både hos såväl föräldrar, domare som domstolen som forum. Domarna lyfter fram sambandet mellan föräldrarnas förväntningar på domstolen och deras kunskap om det materiella rättsläget som en viktig förutsättning. En annan förutsättning är föräldrarnas vilja till att komma överens. Dessutom spelar konflikten karaktär en avgörande roll enligt domarna, det vill säga om den är en intresse- eller värdekonflikt⁵⁹ och djupet på konflikten. Domarna lyfter också fram att själva processens betydelse för utfallet. De menar att tiden är en viktig faktor så att föräldrarna får ” mogna ” i sin konflikt och komma till insikt om sin egen roll i konflikten. Av betydelse är också om föräldrarna förstår att en samförståndslösning är en möjlighet att komma ut ur konflikten utan en prestigeförlust. Domarna lyfter också fram sin egen roll och domstolens betydelse som forum, exempelvis att domstolen uppfattas som en objektiv institution med auktoritet. Flera av domarna påtalar att de genom 2006 års reform har fått en ny arbetsuppgift eftersom förlikning mellan tvistande parter upplevs som något annat än att verka för samförståndslösningar, där förlikning hänförs till att lösa intressekonflikter medan samförståndslösningar hänförs till att lösa värdekonflikter. En domare skriver ” Jag har fått en ny arbetsuppgift, att fungera som kurator, men det har jag ingen utbildning för”.

Leder arbetet med att verka för samförståndslösningar till några resultat?

Av enkätundersökningens fasta frågor framgår att tingsrätterna generellt sett inte följer upp ingångna samförståndslösningar. Domarna har emellertid besvarat frågor om vilka resultat de upplever att deras arbete leder till. Fyra av tio domare upplever att deras arbete leder till att föräldrar ingår en överenskommelse men endast 30 % av domarna upplever att arbetet med att uppnå en samförståndslösning bidrar till att föräldrarna löser sin konflikt. Endast 20 % av domarna upplever att deras arbete leder till att föräldrarnas relation förbättras genom att de känner större acceptans, öppenhet, respekt och förståelse för varandras sätt att tänka och agera. Drygt hälften av domarna tror dock att en samförståndslösning kan leda till att barnet kan fortsätta sin relation med båda föräldrarna.

Vilka för- och nackdelar ser domarna med att tingsrätten numera uttryckligen ska verka för samförståndslösningar i samband med vårdnadstvister?

I de öppna svaren har ett flertal domare påpekat att reformen egentligen inte är något nytt eftersom de har haft skyldigheten att arbetat för förlikning sedan 1948. Några av dessa domare kan dock se en fördel med att det finns en uttrycklig skyldighet att verka för samförståndslösningar, så att det inte glöms bort. De fördelar som övriga domare ser med samförståndslösningar är att de är till barnets bästa genom att föräldrarna under domarens ledning tvingas till insikt om konfliktens grund och får en kunskap om det materiella läget samt får möjligheten att hejda konfliktens eskalering, att ta ett föräldraansvar genom bilägga konflikten och därigenom minskar lidandet för barn. Andra fördelar för barnet är enligt domarna att samförståndslösningar är mera hållbara än regelrätta avgöranden och att de därmed överklagas i lägre utsträckning. Det finns också domare som menar att samförståndslösningen är ett snabbare förfarande som sparar resurser. De allra flesta uppger att de inte kan se några nackdelar med att verka för samförståndslösningar. Det finns dock domare som påpekar att arbetet med att verka för samförståndslösningar är något annat än förlikning och att de saknar kompetens för den typen av terapeutiskt och kurativt arbete. Andra nackdelar som påtalas av domarna är att samförståndslösningar tar mycket tid i anspråk och därför är mindre effektiva. Några domare har uppmärksammat att skyldigheten att verka

⁵⁹ Med en intressekonflikt avses att parterna tvistar om ett odelbart barn medan en värdekonflikt avser en tvist om parternas samarbets- och föräldraförmåga.

för samförståndslösningar kan upplevas som kränkande av föräldrar som utsatts för våld av den andra föräldern och att det kan vara olämpligt med samförståndslösningar vid våld, missbruk och psykisk sjukdom. Det finns också domare som reflekterar kring det faktum att rättens påtryckningar för att parterna ska komma överens kan upplevas som kränkande och kan skapa en otydlighet avseende domstolens rättsskipande roll. Det finns också domare som tar upp att de dubbla rollerna är en nackdel, att de både ska verka för samförståndslösningar och döma om en samförståndslösning inte uppnås. Av de fasta frågorna framkommer att de flesta domare (63 %) inte anser att de dubbla rollerna utgör ett problem medan två av tio domare anser att det är problematiskt ibland och att en av tio domare anser att de båda rollerna är oförenliga. Domarna ombads att uppskatta hur många av föräldrarna som återkommer till tingsrätt för att få hjälp med att lösa sin vårdnadstvist. Spridningen är stor bland svaren, från 0 % till 100 %, men i genomsnitt uppskattar domarna att 15 % av föräldrarna återkommer⁶⁰. En fråga att reflektera över är i vilket avseende samarbetssamtalen och domarens tillvägagångssätt för att verka för samförståndslösningar skiljer sig åt. Erbjuder samhället samma typ av stöd för konfliktlösning två gånger om men av olika professioner och i olika forum? Kan de särskiljas och vidareutvecklas så att de kompletterar varandra tydligare i syfte att förbättra stödet till föräldrar som har utvecklat en vårdnadskonflikt?

⁶⁰ n=51domare.

Bilaga 2

Barnkonventionen och lagstiftning i projektet ”Barnets rättigheter i vårdnadstvister”

Övergripande artiklar och lagstiftning

Det här dokumentet är en sammanställning för projektet av relevanta artiklar i barnkonventionen och lagstiftning. Barnkonventionens grundartiklar, implementeringsartiklar och artiklar kommer att presenteras i relation till projektet och dess angivna mål. Observera att det kan finnas ytterligare artiklar i konventionen som också kan vara relevanta för projektet.

FN:s konvention om barnets rättigheter

FN:s konvention om barnets rättigheter – barnkonventionen - antogs av FN:s generalförsamling den 20 november 1989. Sverige ratificerade, som en av de första länderna i världen 1990.

Grundtanken i konventionen är att det enskilda barnet har rätt till att sina grundläggande behov tillgodoses. Varje barn har rätt att mötas som fullvärdiga medborgare med rätt till mänskliga rättigheter. Det medför vuxnas skyldighet och ansvar att lyssna på barnets röst och att tillgodose och upprätthålla barnets rättigheter. Barnkonventionen innehåller både ett deltagar- och rättigheters perspektiv och ett omsorgsperspektiv⁶¹. Varje barn har rätt till var och en av de rättigheter som anges i konventionen, att med sin kompetens och åsikt vara med och påverka samtidigt som rätten till omsorg och särskilt skydd också måste beaktas⁶².

Barnkonventionens fyra grundprinciper

Konventionen innehåller 54 artiklar, varav 41 sakartiklar som preciserar vilka rättigheter ett barn ska ha. Övriga artiklar handlar om genomförandet av konventionen och vilka regler som gäller konventionsstater som har antagit konventionen. Konventionen innehåller fyra grundprinciper, artikel 2, 3, 6, och 12. Grundprinciperna ska inte ses som särskilt viktiga utan de bildar tillsammans med övriga artiklar konventionens helhet. FN:s barnrättskommitté betonar att konventionen är hel och odelbar och att artiklarna relaterar och är beroende av varandra. Dock ska grundprinciperna vara vägledande för hur konventionen tolkas och övriga artiklar ska läsas i ljuset av dessa fyra⁶³.

Icke diskriminering, artikel 2

Alla barn ska skyddas mot all form av diskriminering. Det enskilda barnet ska inte diskrimineras, oavsett sin förälders eller sina föräldrars situation eller svårigheter.

Barnets bästa, artikel 3

Barnets bästa ska komma i främsta rummet i alla beslut som rör barn. Det gäller oavsett om det är regering, domstol, offentliga eller privata organ som ska besluta eller vidta åtgärder. Begreppet barnets bästa ska utgå från varje enskilt barn, varför det inte finns någon enhetlig definitionen av begreppet. I en bedömning om barnets bästa ska en helhetsprövning av barnets livssituation att göras⁶⁴. I den prövningen ingår det; relevant forskning, lagstiftning,

⁶¹ Hodgin & Newell (2007)

⁶² Regeringskansliet (2006)

⁶³ Hodgin & Newell (2007)

⁶⁴ Rejmer & Cederström (2011)

barnkonventionen, beprövad erfarenhet och barnets röst⁶⁵. Barnets perspektiv är en väsentlig del i bedömningen av barnets bästa och får inte förväxlas med den vuxnes barnperspektiv. Hur barnets bästa praktiseras är avgörande för konventionens genomförande. Bedömningen av barnets bästa ska överensstämma med hela konventionens anda och dess artiklar⁶⁶.

Liv, Överlevnad, utveckling, artikel 6

Barnet har rätt till liv, överlevnad och utveckling. Var och en har rätt till frihet och personlig säkerhet. Konventionsstater ska skapa goda förutsättningar under kritiska förhållanden i barnets liv, exempelvis när de är i eller befinner sig i riskzon för dåliga levnadsförhållanden, som vanvård eller försumning och där barnen begränsas i sin utveckling. Med utveckling menas alla aspekter på utveckling och att ett barns fysiska hälsa och psykologiska välbefinnande är beroende av varandra. Konventionen ska verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållande, som främjar en allsidig utveckling. Det handlar inte bara om att förbereda barnet för vuxenlivet utan också om att barn här och nu ska erbjudas de bästa förutsättningarna⁶⁷.

Åsiktsfrihet och rätten att bli hörd, artikel 12

Barnet har rätt att komma till tals och få sin åsikt lyssnad på och respekterad. Först *efter* att barnet har lyssnats på ska åsikterna tillmätas betydelse efter barnets ålder och mognad⁶⁸. Ska barnet på ett respektfullt sätt erbjudas delaktighet krävs att barnet får information om den situation han eller hon tillsammans med sin familj befinner sig i. Barnet har rätt att förstå vad som pågår, kunna se sammanhang och göra sin världsbild begriplig och hanterbar⁶⁹. Barnet måste erbjudas lämpliga förutsättningar för att komma till tals och det måste utarbetas tillvägagångssätt för hur barnets åsikter och känslor på bästa sätt ska inhämtas. Vuxna behöver vara lyhörda och skapa en trygg miljö där barnet kan säga sin mening⁷⁰. Principen om rätten att bli hörd samt principen om barnets bästa regleras bl.a. i föräldrabalken, FB och socialtjänstlagen, SOL.

Barnkonventionens genomförande i vårdnadstvister

Barnkonventionen innehåller, som tidigare nämnts, även artiklar för genomförandet av konventionen, implementeringsartikel 4, 42 och 44.

Genomförande av rättigheterna, artikel 4

Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder för att genomföra de rättigheter som erkänns i denna konvention.

Informationsskyldighet om konventionen, artikel 42

Konventionsstaterna åtar sig att genom lämpliga och aktiva åtgärder göra konventionens bestämmelser och principer allmänt kända bland såväl vuxna som barn. Spridningen av konventionen uppfyller flera syften; barnets behov och rättigheter lyfts fram och synliggörs,

⁶⁵ Englundh (2008)

⁶⁶ Hodgin & Newell (2007)

⁶⁷ Hodgin & Newell (2007)

⁶⁸ Regeringskansliet (2006)

⁶⁹ Eriksson (2011)

⁷⁰ Hodgin & Newell (2007)

vilket leder till ökad medvetenhet och förståelse för barnets rätt till mänskliga rättigheter. Vuxna får genom ökad vetskap och lärande om konventionen lättare att bekräfta och upprätthålla barn som innehavare av rättigheter⁷¹.

Implementeringsrapporter, Artikel 44

Att ett land har ratificerat en konvention innebär att landet bundit sig folkrättsligt att förverkliga den. Det innebär också att alla konventionsstater får sitt arbete med barnets rättigheter och genomförandet av barnkonventionen granskat vart femte år av FN:s kommitté för barnets rättigheter i Genève. Alla konventionsstater är skyldiga att skicka skriftliga rapporter till kommittén, som granskar dem, har en utfrågning av företrädare för regeringen, för att sedan ge kritik för hur arbetet har fortlöpt och vilka områden som behöver förbättras⁷².

Övriga relevanta artiklar från barnkonventionen i vårdnadstvister

Övriga relevanta artiklar i vårdnadstvister är beroende på familj, barn och ärende. Här presenteras artiklar som kan stärka genomförandet av barnets rättigheter. *Artikel 5 familjens ledning, 9 åtskiljande från föräldrar, 13 yttrande och informationsfrihet, 16 rätt till privat och familjeliv, 18 uppfostran och utveckling, 23, handikappade barn, 24 hälsa och sjukvård, 27 levnadsstandard och 31 vila och fritid.*

Lagstiftning

6 Kap 1 § FB

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Lag (1983:47).

5 kap 1 § SoL Socialnämnden skall verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden,

- i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom,
- med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken till en ogynnsam utveckling,
- aktivt arbeta för att förebygga och motverka missbruk bland barn och ungdom av alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel eller beroendeframkallande medel samt dopningsmedel,
- i nära samarbete med hemmen sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om hänsynen till den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet,
- i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende, umgänge eller adoption har avgjorts,
- i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan vård och fostran utanför det egna hemmet upphört. Lag (2007:1315).

⁷¹ Regeringskansliet (2006)

⁷² Hodgins & Newell (2007)

Mål i projektet ”Barnets rättigheter i vårdnadstvister”

Övergripande mål i projektet är att utveckla arbetsmetoder som på ett systematiskt och långsiktigt sätt kan stärka barnets rättigheter i beslut och åtgärder inom ramen för arbetet som rör vårdnad, boende och umgänge med fokus på barnets behov och rättigheter genom hela vårdnadsprocessen. Det övergripande målet har brutits ner i tre delmål. Relevanta artiklar i Barnkonventionen och lagstiftningen har kopplats till varje delmål.

Mål 1. Handläggningsordningen. Utveckla samarbete mellan familjesekreterare och socialsekreterare som ansvarar för barnavårdsutredningar.

Barnkonventionen

För att barnets rättigheter ska tillgodoses och genomföras i vårdnadstvister krävs att lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder genomförs, (artikel 4). Det krävs också en tydlig samordning mellan olika sektorer och olika styrande nivåer, (artikel 6). I vårdnadstvister blir oftast flera olika verksamheter involverade och behöver samverka. Nödvändiga åtgärder är att det sker en dialog mellan olika kunskaps- och kompetensområden, där yrkesgrupper kan stärka och komplettera varandra. Det bidrar till att en helhetssyn på barnet är möjlig, (artikel 6). Det är väsentligt att ha en samsyn och gemensam kunskapsbas i barnrättsfrågor med hållbara rutinbeskrivningar samt regelbundna och vardagliga avstämningar i ärenden.

Begrepp som barnperspektiv, barnets perspektiv och barnrättsperspektiv är viktiga att diskutera och reflektera kring. Innebörden av de här begreppen är inte alltid klara och definieras därför nedan. Barnperspektiv och barnets perspektiv är inte detsamma även om båda kan tyckas utgå från barnet⁷³.

Barnperspektiv innebär samhällets generella perspektiv på barn, såsom lagstiftning, normer och praxis samt den vuxnes syn på barn, barndom och barnens villkor⁷⁴. ”Att anamma ett barnperspektiv handlar om attityder, kunskap och arbetsätt.”⁷⁵ Det handlar också om den vuxnas förståelse, av att barnet och den vuxna, utgår från skilda världsbilder och meningssammanhang.

Barnets perspektiv är barnets egen åsikt, vilja och syn på sitt liv och sin omvärld⁷⁶.

Barnrättsperspektiv innebär att barnet har rätt till var och en av de mänskliga rättigheter som anges i barnkonventionen, och i beslut och åtgärder som rör barn ska rättigheter säkerställas för barnet⁷⁷. En grundförutsättning för att kunna leva upp till kraven i konventionen är att vuxna har en gedigen kunskap om barnets rättigheter samt förstår vad de innebär i praktiken, särskilt i sin egen verksamhet. Artiklarna ska spridas och det ska ske en dialog och samverkan i barnrättsfrågor, vilket är mycket angeläget på en kommunal nivå⁷⁸. En vanlig mening är att vi ska stärka barnets rättigheter, men barnet har genom lagstiftning och barnkonventionen redan starka rättigheter, nu handlar det om att genomföra dem.

⁷³ Johansson & Pramling Samuelsson (2003)

⁷⁴ Englundh (2010-09-03)

⁷⁵ Propositionen (2009/10:232)

⁷⁶ Unicef (2007)

⁷⁷ Englundh (2010-09-03)

⁷⁸ Propositionen (2009/10:232)

Lagstiftning

5 kap 3 § SoL Kommunen skall sörja för

- att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende och umgänge (samarbetssamtal) samt
- att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § tredje stycket *föräldrabalken*.

11 kap 1 § SoL Socialnämnden skall utan dröjsmål inleda utredning av vad som genom ansökan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden.

Vad som har kommit fram vid utredning och som har betydelse för ett ärendes avgörande skall tillvaratas på ett tryggande sätt.

11 kap 2 § SoL Vid en utredning av om socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd eller stöd får nämnden, för bedömningen av behovet av insatser, konsultera sakkunniga samt i övrigt ta de kontakter som behövs. Utredningen skall bedrivas så att inte någon onödigt utsätts för skada eller olägenhet. Den skall inte göras mer omfattande än vad som är motiverat av omständigheterna i ärendet.

Utredningen skall bedrivas skyndsamt och vara slutförd senast inom fyra månader. Finns det särskilda skäl får socialnämnden besluta att förlänga utredningen för viss tid.

Den som berörs av en sådan utredning skall underrättas om att en utredning inleds.

6 kap 19 § FB Rätten ska se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda.

Innan rätten avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge ska socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Har nämnden tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna rätten sådana upplysningar.

Om det behövs utredning utöver vad som sägs i andra stycket, får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa den. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma en viss tid inom vilken utredningen ska vara slutförd. Om det behövs, får rätten förlänga denna tid. Rätten ska se till att utredningen bedrivs skyndsamt.

Om det inte är olämpligt, ska den som verkställer utredningen försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten samt lämna förslag till beslut.

utan hinder av sekretess enligt 26 kap. 1 § första stycket offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) är en socialnämnd som har tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för utredningen skyldig att lämna sådana upplysningar på begäran av den socialnämnd som avses i tredje stycket. Detsamma gäller när uppgifterna begärs av den som socialnämnden utsett att verkställa utredningen.

Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras. Lag (2009:404).

6 kap 20 § FB I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge får rätten, om det behövs, besluta om vårdnad, boende eller umgänge för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har vunnit laga kraft eller föräldrarna har träffat ett avtal om frågan och avtalet har godkänts av socialnämnden.

Innan ett beslut enligt första stycket meddelas skall motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten kan inhämta upplysningar från socialnämnden i frågan. Innan socialnämnden lämnar upplysningar skall den, om det är lämpligt, höra föräldrarna och barnet. Har rätten meddelat ett beslut som ännu gäller när målet eller ärendet skall avgöras, skall rätten ompröva beslutet. Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har vunnit laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten. Lag (2006:458).

Mål 2. Stärka barnets roll och rätt till delaktighet, att komma till tals samt att få information

Barnkonventionen

Barnet har rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör han eller henne. Barnet ska erbjudas möjlighet att höras, direkt, genom företrädare eller lämpligt organ i alla domstols- och administrativa förfarande som rör barn, (artikel 12). Hänsyn ska tas till barnets vilja vid beslut i vårdnadstvister. När det gäller upplysningar så ska barnet höras om det är lämpligt och i utredningar ska handläggaren om det inte är olämpligt försöka klarlägga barnets inställning, FB. Det finns ingen minimiålder för när barn ska erbjudas att höras utan det ska erbjudas alla barn, utan undantag⁷⁹. Enligt forskning är det tydligt att barnet kan uttrycka sig redan i mycket tidig ålder, vilket betyder att det krävs en hög kompetens hos de vuxna som möter barnet. De som pratar med barnet ska ha ett förhållningssätt som innebär att inta ett tydligt barnperspektiv, ställa öppna frågor, vara lyhörd för barnets ord och uttryck och försöka komma närmare barnets vilja och uppfattning. För att samtalet med barnet ska komma till sin rätt krävs att barnet känner sig tryggt och har förtroende för den vuxna. För att barnet ska berätta sin berättelse utifrån sitt perspektiv, sin upplevelse och erfarenheter är det väsentligt att miljön, samspelet och språket är anpassat efter barnet⁸⁰. Framst de yngsta barnen men också barn i särskilt behov ska erbjudas olika former att uttrycka sig på. Åsikter ska *efter* att de inhämtats tillmätas betydelse efter barnets ålder och mognad. Enligt artikel 13.1 har barnet yttrandefrihet: att söka, motta och sprida information i olika miljöer genom olika uttrycksmedel som barnet väljer, även inom familjen. Det är dock inte helt oproblematiskt att försöka tolka eller analysera barnets åsikter eller uttryck och det krävs förmåga att kunna urskilja barnets egen röst från det barnet kan ha påverkats av från sina föräldrar⁸¹. För att barnets delaktighet ska vara meningsfull är det av största vikt att barnet ges ålders- och mognadsanpassad information om bland annat vårdnadstvistens process, praktiskt information samt möjlighet att ställa frågor och framföra synpunkter. Delaktighet kan bidra till att barnets förstår och lär sig hantera sin situation⁸². Om det blir aktuellt att skilja ett barn från sina föräldrar, ska alla berörda parter få sina synpunkter beaktade, vilket inkluderar barnets röst, (artikel 9). Barnet har också rätt till vetskap om sina rättigheter och konventionen som stärker dem – barnkonventionen, (artikel 42).

Alla barn har rätt till såväl fritid, lek som rekreation, vilket är viktigt i utvecklingen av sociala och personliga färdigheter. Fysisk och psykisk avkoppling är också grundläggande för alla människor, (artikel 31). I vårdnadstvister kan barnets behov av att ha ett eget utrymme och ett eget privatliv där barnet kan träffa och skapa relationer med andra människor öka, (artikel 16).

Principen om att barnets bästa ska komma i främsta rummet är av grundläggande betydelse vid utformningen av alla beslut och åtgärder som rör barnet, (artikel 3). Barnets bästa ska vara avgörande i alla beslut i vårdnad, boende och umgänge samt att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad, FB. I FB anges presumtioner, antaganden

⁷⁹ Tegnell & Nilsson (2011)

⁸⁰ Cederborg (2010:4)

⁸¹ Röbbäck (2011)

⁸² Eriksson (2011)

eller riktlinjer för vad barnets bästa är. Det krävs dock att en helhetsbedömning av barnets livs situation görs.

De delar som ska ingå i enlighet med Barnkonventionen är; *relevant forskning, lagstiftning/styrdokument, barnkonventionen, beprövad erfarenhet, barnets sociala nätverk och barnets röst*⁸³. Dessutom ska i vårdnadsärenden ingå särskild prövning enligt 6 kap 2 a § FB, ex riskbedömning och barnets behov av en god kontakt med båda föräldrarna (se nästa sida). Utan dessa delar finns en risk att begreppet barnets bästa inte representerar det enskilda barnet utan blir slentrianmässig och utgår från förutbestämda normer. I varje beslutfattande ska det visas hur barnets bästa har utretts och hur beslutfattaren har tagit hänsyn till det. Det kan göras genom att dokumentera utredningsprocessen med åtgärdsalternativ och konsekvensbeskrivningar.

Lagstiftning

1 kap 2 § SoL När åtgärder rör barn skall det särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Med barn avses varje människa under 18 år.

3 kap 5 § SoL Socialnämndens insatser för den enskilde skall utformas och genomföras tillsammans med honom eller henne och vid behov i samverkan med andra samhällsorgan och med organisationer och andra föreningar.

När en åtgärd rör ett barn skall barnet få relevant information och hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad. Lag (2007:1315).

11 kap 10 § SoL Barn som har fyllt 15 år har rätt att själva föra sin talan i mål och ärenden enligt denna lag.

Barn som är yngre bör höras, om det kan vara till **nytta** för utredningen och barnet inte kan antas ta skada av det.

6kap 2 a § FB Barnets bästa skall vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid

- risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och
- barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Lag (2006:458).

Mål. 3 Anpassa insatser och stöd till barn och föräldrar under hela vårdnadsprocessen.

Barnkonventionen

Föräldrar som är i konflikt med varandra har inte alltid förmåga att skilja på sina egna och sitt barns behov och deras konflikt riskerar därmed att påverka barnet negativt. Föräldrar som försöker göra tvisten till en rättvisefråga mellan föräldrarna, måste istället inta ett barnperspektiv och vetskap om barnet rättigheter som kopplas till familjens situation. Det kan leda till förbättring i föräldrarnas samarbete, underlätta för barnet i sin vardag och bidra till att barnet inte hamnar i skymundan i vårdnadstvister. Det är barnets behov och rättigheter som ska vara i fokus i vårdnadstvister⁸⁴. Föräldrar har ett rättsligt ansvar att agera för sitt eller sina

⁸³ Englundh (2008)

⁸⁴ Tegnell & Nilsson (2011) Socialstyrelsen

barns bästa. När föräldrar inte klarar av sitt föräldraansvar måste samhället träda in för att säkerställa barnets rättigheter och behov, (artikel 5). Exempelvis om barnets fysiska, psykiska eller intellektuella utveckling skadas, och inte föräldrarna försöker att motverka det, (artikel 18). Varje barn har rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling, och att det är föräldrarnas huvudansvar att säkerställa de nödvändiga behoven för barnets utveckling, (artikel 27).

Barn med fysiska handikapp bör åtnjuta ett fullvärdigt och anständigt liv under förhållanden som säkerställer värdighet, främjar självförtroende och möjliggöra barnets aktiva deltagande i samhället. Det handlar om att utgå från det i utredning och bedömning av föräldraförmågan, (artikel 23.1). Alla barn har rätt att skyddas mot alla former av fysisk eller psykisk våld. Psykiskt våld kan vara förnedring, verbala övergrepp, vanvård, försumning eller annan handling som påverkar barnets utveckling negativt. Fysiskt våld kan vara misshandel, utnyttjande eller sexuella övergrepp. Alla barn har rätt till sin värdighet, sin fysiska och personliga integritet, (artikel 19). Barnet har rätt att åtnjuta bästa uppnåeliga hälsa, och inget barn ska beröva sin rätt att ha tillgång till hälso- och sjukvård, (artikel 24).

Med barnets rättigheter tillkommer föräldrars skyldigheter. Familjen är, när föräldrarna uppfyller sin uppgift som föräldrar, den mest trygga och främjande miljön för barnet. Det är viktigt att respektera båda föräldrarnas väsentliga roll för barnet. Föräldrar har skyldigheter och ett ansvar att stödja och ta ett ansvar för att sitt eller sina barns behov och rättigheter, (artikel 5). Grundtanken är att båda föräldrarna bör ha ett gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling, att de har en aktiv roll i barnets liv samt har ett gott samarbete kring barnet, även om de inte bor tillsammans. Grundtanken förutsätter att barnets rättigheter tillgodoses och att föräldrarnas samarbete kring barnet fungerar. Barnet har rätt att växa upp med en god relation till sina föräldrar, även när de inte bor tillsammans, FB.

Det är dock viktigt att poängtera att barnets *rätt* till kontakt med sina föräldrar inte alltid överensstämmer med barnets bästa. Barnets grundläggande rättigheter som skydd och trygghet ska utredas och säkerställas, (artikel 9). I utredningen är det nödvändigt att uppmärksamma om det funnits maktobalans, rädsla, hot eller psykisk press med i bilden⁸⁵. Anpassa insatserna utifrån varje barns specifika behov och bästa i relation till deras rättigheter och familjens situation. I vissa ärenden kan det vara relevant att lyfta frågan om ”nollumgänge”, om barnet inte får den omsorg och sina rättigheter tillgodosedda. Hur skulle det påverka barnet att inte träffa sin ena förälder eller någon av föräldrarna? Barnet har rätt till att *inte* träffa den ena eller någon av föräldrarna, om barnet känner sig rädd, otrygg eller orolig, (artikel 9). Det är statens övergripande skyldighet att tillförsäkra barnet nödvändigt skydd och omvårdnad för barnets välfärd, under alla omständigheter, (artikel 3.2)

Lagstiftning

5 kap 11 § SoL Till socialnämndens uppgifter hör att verka för att den som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp.

Socialnämnden skall särskilt beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation.

Socialnämnden skall också särskilt beakta att barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna är offer för brott och kan vara i behov av stöd och hjälp. Lag (2007:225).

⁸⁵ Tegnell & Nilsson (2011) Socialstyrelsen

6 kap 7 § FB Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall rätten besluta om ändring i vårdnaden.

Står barnet under båda föräldrarnas vårdnad och gäller vad som sägs i första stycket en av dem, skall rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam. Brister också den föräldern i omsorgen om barnet på det sätt som sägs i första stycket, skall rätten flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Står barnet under endast en förälders vårdnad, skall rätten i fall som avses i första stycket flytta över vårdnaden till den andra föräldern eller, om det är lämpligare, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller i andra mål enligt 5 §. Lag (1998:319).

6 kap 8 § FB Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det uppenbart att det är bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet eller någon av dem, skall rätten utse denne eller dessa att såsom särskilt förordnade vårdnadshavare utöva vårdnaden om barnet.

Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av socialnämnden. Lag (2006:458).

6 kap 8 a § FB Står barnet under båda föräldrarnas vårdnad och är en av dem varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden, skall rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam. Om hindret gäller båda föräldrarna, skall rätten flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Står barnet under endast en förälders vårdnad och är denne varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden, skall rätten flytta över vårdnaden till den andra föräldern eller, om det är lämpligare, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller i andra mål enligt 5 §. Lag (2005:430).

6 kap 9 § FB Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, skall den andra föräldern ensam ha vårdnaden. Om båda föräldrarna dör, skall rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, skall rätten på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Lag (1994:1433).

6 kap 15 § FB Barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med. Umgänget kan ske genom att barnet och föräldern träffar varandra eller genom att de har annan kontakt.

Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses. Särskilt förordnade vårdnadshavare har ett motsvarande ansvar.

Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står det särskilt nära så långt möjligt tillgodoses. Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och skall umgås med en förälder som det inte bor tillsammans med, skall den andra föräldern lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja umgänget, om inte särskilda skäl talar mot det. Om barnet skall umgås med en förälder som inte är

vårdnadshavare eller med någon annan som står barnet särskilt nära, skall upplysningar enligt första meningen lämnas av vårdnadshavaren. Lag (2006:458).

6 kap 11 § FB Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Lag (1983:47).

6 kap 13 § FB Står barnet under vårdnad av två vårdnadshavare, skall vad som sägs i 11 eller 12 § gälla dem tillsammans.

Är en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak förhindrad att ta del i sådana beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andre ensam. Denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

I 8 a § finns bestämmelser om ändring i vårdnaden när den ena föräldern är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden. Lag (2005:430).

6 kap 14 § FB Om rätten för barn och vårdnadshavare att få stöd och hjälp hos socialnämnden finns bestämmelser i socialtjänstlagen (2001:453). Socialnämnden förmedlar kontakter med andra rådgivande samhällsorgan. Lag (2001:456).

6 kap 18 § FB Föräldrar kan enligt 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) genom samarbetsamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge. I mål om vårdnad, boende eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetsamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna. Om rätten lämnar uppdrag enligt andra stycket, kan den förklara att målet skall vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetsamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden. Lag (2001:456).

6 kap. 15 c § FB När rätten beslutar om umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten, om barnet har behov av det, besluta att en person som utses av socialnämnden ska medverka vid umgänget (umgängesstöd). Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för en viss tid. Innan ett beslut om umgängesstöd meddelas ska rätten inhämta yttrande från socialnämnden. Socialnämnden ska efter rättens beslut om umgängesstöd utse en viss person att medverka vid umgänget. Socialnämnden ska följa upp hur umgänget fungerar och verka för att stödet inte består längre än nödvändigt. Lag (2010:740).

6 kap. 15 a § FB På talan av en förälder som vill umgås med sitt barn får rätten besluta om umgänge mellan barnet och den föräldern. En sådan talan får också föras av socialnämnden. På talan av socialnämnden får rätten besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder. Vid bedömningen av om en sådan talan skall föras skall socialnämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära. Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Lag (2006:458).

Dokumentet är sammanställt av Anna von Schéele i samråd med Gunilla Cederström, Socialstyrelsen och Ylva Söderlind Göthner, Allmänna Barnhuset.

Referenslista

Litteratur

Cederborg, Ann-Christin (2010:4) Att intervjua barn – vägledning för socialsekreterare. Stiftelsen Allmänna Barnhuset

Englundh, Elizabeth (2008) Folkrätt för barn som pedagogiskt åtagande. Statligt ansvar - regionalt lärande? Stockholm: pedagogiska institutionen, Stockholm universitet.

Eriksson, Maria (2011) Insatser för barn och föräldrar. Sammanställning av aktuell forskning och kunskap att användas i projektet; ”Barnets rättigheter i vårdnadstvister”

Hodgkin, Rachael & Newell, Peter (2007) Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child.. Unicef: Geneva

Johansson, Eva (2003) Att närma sig barn perspektiv. Forskares och pedagogers möten med barns perspektiv. Pedagogisk forskning i Sverige 2003 årg. 8 nr 1-2.s.42- 57. Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.

Johansson, Eva och Pramling Samuelsson, Ingrid (2003) Barns perspektiv och barnperspektiv i pedagogisk forskning och praxis. Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.

Rejmer, Annika & Cederström, Gunilla (2011) Vårdnadskonflikter –handläggningsordningen. Sammanställning av aktuell forskning och kunskap att användas i projektet. ”Barnets rättigheter i vårdnadstvister.

Röbäck, Karin (2011) Barns delaktighet i familjerättsliga processer. Sammanställning av aktuell forskning och kunskap att användas i projektet. ”Barnets rättigheter i vårdnadstvister.

Socialstyrelsen (2011) VÅLD Handbok om socialnämndens ansvar för våldutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld.

Föreläsning

Englundh, Elizabeth (2010-09-03)Stockholms universitet. Institutionen för barn- och ungdomsvetenskap. vad är barn?

Proposition

Proposition 2009/10:232. Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige

Några av Barnkonventionens artiklar i sin helhet kopplat till projektet.

Grundartiklar

Artikel 2: Icke-diskriminering

1. Konventionsstaterna skall respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i denna konvention utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess föräldrars eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt.
2. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barnet skyddas mot alla former av diskriminering eller bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro.

Artikel 3: Barnets bästa

1. Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.
2. Konventionsstaterna åtar sig att tillförsäkra barnet sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd, med hänsyn tagen till de rättigheter och skyldigheter som tillkommer dess föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder.
3. Konventionsstaterna skall säkerställa att institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för vård eller skydd av barn uppfyller av behöriga myndigheter fastställda normer, särskilt vad gäller säkerhet, hälsa, personalens antal, och lämplighet samt behörig tillsyn.

Artikel 6: Rätt till liv och överlevnad

1. Konventionsstaterna erkänner att varje barn har en inneboende rätt till livet.
2. Konventionsstaterna skall till det yttersta av sin förmåga säkerställa barnets överlevnad och utveckling.

Artikel 12: Åsiktsfrihet och rätten till att bli hörd

1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.
2. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Implementerings artiklar

Artikel 4: Genomförande av rättigheterna

Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder för att genomföra de rättigheter som erkänns i denna konvention. I fråga om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter skall konventionstaterna vidta sådana åtgärder med utnyttjande till det yttersta av sina tillgängliga resurser och, där så behövs, inom ramen för internationellt samarbete.

Artikel 42: Informationskyldighet om konventionen

Konventionsstaterna åtar sig att genom lämpliga och aktiva åtgärder göra konventionens bestämmelser och principer allmänt kända bland såväl vuxna som barn.

Artikel 44: Implementeringsrapporter

1. Konventionsstaterna åtar sig att genom Förenta nationernas generalsekreterare avge rapporter till kommittén om de åtgärder som de vidtagit för att genomföra de rättigheter som erkänns i denna konvention och de framsteg som gjorts i fråga om åtnjutandet av dessa rättigheter: (a) inom två år efter konventionens ikraftträdande för den berörda staten, (b) därefter vart femte år.
2. Rapporter enligt denna artikel skall ange eventuella förhållanden och svårigheter som påverkar i vilken utsträckning åtagandena enligt denna konvention har uppfyllts. Rapporterna skall även innehålla tillräcklig information för att ge kommittén en god uppfattning om genomförandet av konventionens bestämmelser i det berörda landet.
3. En konventionsstat som har tillställt kommittén en utförlig första rapport behöver inte i sina följande rapporter, som avges enligt punkt 1 (b) i denna konvention, upprepa tidigare lämnad grundläggande information.
4. Kommittén kan begära ytterligare information från konventionsstaterna om genomförandet av konventionens bestämmelser.
5. Kommittén skall vartannat år genom ekonomiska och sociala rådet tillställa generalförsamlingen rapporter om sin verksamhet.
6. Konventionsstaterna skall göra sina rapporter allmänt tillgängliga för allmänheten i sina respektive länder.

Övriga relevanta artiklar

Artikel 5: Föräldrarnas ledning

Konventionsstaterna skall respektera det ansvar och de rättigheter och skyldigheter som tillkommer föräldrar eller där så är tillämpligt, medlemmar av den utvidgande familjen eller gemenskapen enligt lokal sedvänja, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, att på ett sätt som står i överensstämmelse med den fortlöpande utvecklingen av barnets förmåga ge lämplig ledning och råd då barnet utövar de rättigheter som erkänns i denna konvention.

Artikel 9: Åtskiljande från föräldrar

1. Konventionsstaterna skall säkerställa att ett barn inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja utom i de fall då behöriga myndigheter, som är underställda rättslig överprövning, i enlighet med tillämplig lag och tillämpliga förfaranden, finner att ett sådant åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Ett sådant beslut kan vara nödvändigt i ett särskilt fall, t ex vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida eller då föräldrarna lever åtskilda och ett beslut måste fattas angående barnets vistelseort.
2. Vid förfaranden enligt punkt 1 i denna artikel skall alla berörda parter beredas möjlighet att delta i förfarandet och att lägga fram sina synpunkter.
3. Konventionsstaterna skall respektera rätten för det barn som är skilt från den ena av eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa.
4. Då ett sådant åtskiljande är följden av åtgärder som en konventionsstat tagit initiativet till, t ex frihetsberövande, fängslande, utvisning, förvisning eller dödsfall (innefattande dödsfall oavsett orsak medan personen är frihetsberövad) gentemot den ena av eller båda föräldrarna eller barnet, skall den konventionsstaten på begäran ge föräldrarna, barnet eller om så är lämpligt, någon annan medlem av familjen de väsentliga upplysningarna om den/de frånvarande familjemedlemmarnas vistelseort, såvida inte lämnandet av upplysningarna skulle vara till skada för barnet. Konventionsstaterna skall vidare säkerställa att framställandet av en sådan begäran inte i sig medför negativa följder för den/de personer som berörs.

Artikel 13: Yttrande- och informationsfrihet

1. Barnet skall ha rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att oberoende av

territoriella gränser söka, motta och sprida information och tankar av alla slag, i tal, skrift eller tryck, i konstnärlig form eller genom annat uttrycksmedel som barnet väljer.

2. Utövandet av denna rätt får underkastas vissa inskränkningar men endast sådana som är föreskrivna i lag och som är nödvändiga (a) för att respektera andra personers rättigheter eller anseende; eller (b) för att skydda den nationella säkerheten, den allmänna ordningen (ordre public) eller folkhälsan eller den allmänna sedligheten.

Artikel 16: Rätt till privat- och familjeliv

1. Inget barn får utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv, sitt hem eller sin korrespondens och inte heller för olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende.

2. Barnet har rätt till lagens skydd mot sådana ingripanden eller angrepp.

Artikel 18: Uppfostran och utveckling

1. Konventionsstaterna skall göra sitt bästa för att säkerställa erkännandet av principen att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling. Föräldrar eller, i förekommande fall, vårdnadshavare har huvudansvaret för barnets uppfostran och utveckling. Barnets bästa skall för dem komma i främsta rummet.

2. För att garantera och främja de rättigheter som anges i denna konvention skall konventionsstaterna ge lämpligt bistånd till föräldrar och vårdnadshavare då de fullgör sitt ansvar för barnets uppfostran och skall säkerställa utvecklingen av institutioner, inrättningar och tjänster för vård av barn.

3. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barn till förvärvsarbetande föräldrar har rätt att åtnjuta den barnomsorg som de är berättigade till.

Artikel 19: Skydd mot övergrepp

1. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och sociala åtgärder samt åtgärder i utbildningssyfte för att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård.

2. Sådana skyddsåtgärder bör, på det sätt som kan vara lämpligt, innefatta effektiva förfaranden för såväl upprättandet av sociala program som syftar till att ge barnet och dem som har hand om barnet nödvändigt stöd, som för andra former av förebyggande och för identifiering, rapportering, remittering, undersökning, behandling och uppföljning av fall av ovan beskrivna sätt att behandla barn illa samt, om så är lämpligt, förfaranden för rättsligt ingripande.

Artikel 24: Hälsa och sjukvård

1. Konventionsstaterna erkänner barnets rätt att åtnjuta bästa uppnåeliga hälsa och rätt till sjukvård och rehabilitering. Konventionsstaterna skall sträva efter att säkerställa att inget barn är berövat sin rätt att ha tillgång till sådan hälso- och sjukvård.

2. Konventionsstaterna skall sträva efter att till fullo förverkliga denna rätt och skall särskilt vidta lämpliga åtgärder för att, (a) minska spädbarns- och barnadödligheten; (b) säkerställa att alla barn tillhandahålls nödvändig sjukvård och hälsovård med tonvikt på utveckling av primärhälsovården; (c) bekämpa sjukdom och undernäring, däri inbegripet åtgärder inom ramen för primärhälsovården, genom bl a utnyttjande av lätt tillgänglig teknik och genom att tillhandahålla näringsrika livsmedel i tillräcklig omfattning och rent dricksvatten, med beaktande av de faror och risker som miljöförstöring innebär; (d) säkerställa tillfredsställande hälsovård för mödrar före och efter förlossningen; (e) säkerställa att alla grupper i samhället, särskilt föräldrar och barn, får information om och har tillgång till undervisning om barnhälsovård och näringslära, fördelarna med amning, hygien och ren miljö och förebyggande av olycksfall samt får stöd vid användning av sådana grundläggande kunskaper:

(f) utveckla förebyggande hälsovård, föräldrarådgivning samt undervisning om och hjälp i familjeplaneringsfrågor.

3. Konventionsstaterna skall vidta alla effektiva och lämpliga åtgärder i syfte att avskaffa traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa.

4. Konventionsstaterna åtar sig att främja och uppmuntra internationellt samarbete i syfte att gradvis uppnå det fulla förverkligandet av den rätt som erkänns i denna artikel. Särskild hänsyn skall härvid tas till utvecklingsländernas behov.

Artikel 27: Levnadsstandard

1. Konventionsstaterna erkänner rätten för varje barn till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling.

2. Föräldrar eller andra som är ansvariga för barnet har, inom ramen för sin förmåga och sina ekonomiska resurser, huvudansvaret för att säkerställa de levnadsvillkor som är nödvändiga för barnets utveckling.

3. Konventionsstaterna skall i enlighet med nationella förhållanden och inom ramen för sina resurser vidta lämpliga åtgärder för att bistå föräldrar och andra som är ansvariga för barnet att genomföra denna rätt och skall vid behov tillhandahålla materiellt bistånd och utarbeta stödprogram, särskilt i fråga om mat, kläder, och bostäder.

4. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa indrivning av underhåll för barnet från föräldrar eller andra som har ekonomiskt ansvar för barnet, både inom konventionsstaten och från utlandet. Särskilt i de fall då den person som har det ekonomiska ansvaret för barnet bor i en annan stat än barnet skall konventionsstaterna främja såväl anslutning till internationella överenskommelser eller ingående av sådana överenskommelser som upprättande av andra lämpliga arrangemang.

Artikel 31: Vila och fritid

1. Konventionsstaterna erkänner barnets rätt till vila och fritid, till lek och rekreation anpassad till barnets ålder samt rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet.

2. Konventionsstaterna skall respektera och främja barnets rätt att till fullo delta i det kulturella och konstnärliga livet och skall uppmuntra tillhandahållandet av lämpliga och lika möjligheter för kulturell och konstnärlig verksamhet samt för rekreations- och fritidsverksamhet.